

T.C.

HARRAN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

DİN PSİKOLOJİSİ BİLİM DALI

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

CAHİT ZARİFOĞLU'NDA DİNİ KİŞİLİĞİN PSİKOLOJİSİ

Nurşin GÖKÇE ÖĞÜT

ŞANLIURFA-2019

T.C.

HARRAN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

DİN PSİKOLOJİSİ BİLİM DALI

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

CAHİT ZARİFOĞLU'NDA DİNİ KİŞİLİĞİN PSİKOLOJİSİ

Nurşin GÖKÇE ÖĞÜT

Danışman

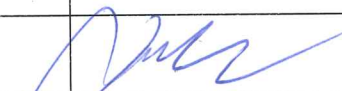
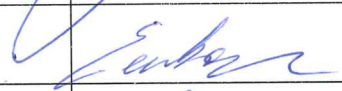

Dr. Öğr. Üyesi Fatma ÇAKMAK

ŞANLIURFA-2019

T. C.
HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Enstitünüz Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı 155227003 numaralı Nurşin GÖKÇE ÖĞÜT'ün hazırladığı "Cahit Zarifoğlu'nda Dinî Kişiliğin Psikolojisi" konulu yüksek lisans tezi ile ilgili tez savunması, 19/06/2019... tarihinde, saat 13:00'te yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABUL (başarılı) olduğuna oybirliği/oy çokluğu ile karar verilmiştir.

19/06/ 2019

Sınav Jürisi	Unvan, Adı Soyadı	Kanaati	İmzası
Danışman	Dr. Öğr Üyesi Fatma ÇAKMAK	Kabul	
Üye	Dr. Öğr. Üyesi Erol ERKAN	Kabul	
Üye	Prof. Dr. Celil ABUZER	Kabul	

Bu tezin Anabilim Dalında Yapıldığını ve Enstitümüz Kurallarına Göre Düzenlendiğini Onaylarım.

22.07/2019

Prof. Dr. Şevket ÖKTEN
Müdür

Not: a) Bu tezde kullanılan özgün ve başka kaynaktan yapılan alıntılar, çizelge, şekil ve fotoğrafların kaynak gösterilmeden kullanımı, 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunundaki hükümlere tabidir.

b) Tez, HÜBAK'tan Bilimsel Araştırma Projesi mali destek Almıştır Almamıştır.

HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ORJİNALLİK RAPORU VE BEYAN BELGESİ

ÖĞRENCİ BİLGİLERİ

Adı-Soyadı	Nurşin GÖKÇE ÖĞÜT
Öğrenci Numarası	155227003
Enstitü Anabilim Dalı	Felsefe ve Din Bilimleri (Din Psikolojisi)
Programı	Tezli Yüksek Lisans
Başlık (Türkçe)	Cahit Zarifoğlu'nda Dinî Kişiliğin Psikolojisi

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

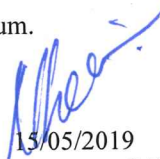
Yukarıda başlığı belirtilen Yüksek Lisans Tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 72 sayfalık kısmına ilişkin, 15/05/2019 tarihinde şahsım/ danışmanım tarafından **Turnitin** adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, benzerlik oranı % 26'dır.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları dahil,
- 2- Kaynakça dahil
- 3- Alıntılar dahil
- 4- 6 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları dahil

Yukarıda bilgileri verilen tezli/tezsiz lisansüstü programlarda seminer, dönem projesi, tez vb Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu tarafından kabul edilen lisansüstü orijinallik raporu alınması uygulama esasları ile belirlenen azami benzerlik oranlarını aşmadığını ve bütün bilgilerin, akademik kurallara uygun olarak toplanıp sunulduğunu, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı, blok şeklinde alıntılar yapmadığımı ve tüm alıntıların bilimsel atıf kuralları çerçevesinde kaynağını gösterdiğimi, Yükseköğretim kurulu bilimsel araştırma ve yayın etiği yönergesi ile Harran Üniversitesi bilimsel araştırma ve yayın etiği yönergesinin 8. maddesinde yer alan etik ihlallerden her hangi birisinin yer almadığını, etik ihlal tespiti halinde, Enstitü yönetim kurulunca, diplomamın iptal edilmesini kabul ediyorum.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

15/05/2019
Nurşin GÖKÇE ÖĞÜT

Yukarıda yer alan raporun ve beyanın doğruluğunu onaylarım. 15/05/2019
Dr. Öğr. Üyesi Fatma ÇAKMAK/Danışman

ÖZET
CAHİT ZARİFOĞLU'NDA DİNÎ KİŞİLİĞİN PSİKOLOJİSİ

GÖKÇE, Nurşin

Yüksek Lisans Tezi

Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Fatma ÇAKMAK

(Haziran, 2019, IX+65 sayfa)

Edebiyatımızın önde gelen isimlerinden biri olan Cahit Zarifoğlu hem yaşadığı dönemde hem vefatından sonra özellikle şair kimliği ile anılsa da aslında sadece şiir dalında değil; öykü, roman, tiyatro, günlük, çocuk hikayeleri, eleştiri, mektup, deneme dallarında da nitelikli eserler vermiştir. İyi bir edebiyatçı olmanın yanı sıra İslâmi duyarlılığa sahip bir şahsiyet olan Zarifoğlu İslâmi bakış açısını eserlerine de aksettirmiştir.

‘Cahit Zarifoğlu’nda Dinî Kişiliğin Psikolojisi’ başlığı altında hazırlanan bu çalışma, Zarifoğlu’nun eserlerinde yer alan dinî kişiliği; bu kişiliğin sahip olduğu ya da olması gereken ahlâkî özelliklerin neler olduğunu konu edinmektedir. Böylece, Zarifoğlu’nun İslâmi tasavvurundaki Müslüman şahsiyetin, sahip olması gereken özelliklerin onun eserlerinde ne tür bir dinî kişilik profili çerçevesinde sunulduğu ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Çalışmamız giriş haricinde iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde din, dindarlık, kişilik ve din-kişilik ilişkisi bağlamında “dinî kişilik” kavramları ele alınmıştır. Ayrıca Kur’an’ı Kerim’de yer alan dinî kişilik tiplerine değinilmiştir. İnanç ekseninde farklılaşan kişilik tiplerinden; mümin, kâfir, münafık ile tutum ve davranış ekseninde farklılaşan kişilik tiplerinden; muhsin ve zalim kişiliğin özellikleri incelenmiştir. İkinci bölümde ise Cahit Zarifoğlu’nun hayatı ve şahsiyetine yer verildikten sonra eserleri dinî kişilik kapsamında ele alınarak bu profili beslediği tespit edilen değerler işlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Din, Dindarlık, Kişilik, Dinî Kişilik, Cahit Zarifoğlu.

ABSTRACT
PSYCHOLOGY OF RELIGIOUS PERSONALITY IN CAHİT ZARİFOĞLU

GÖKÇE ÖĞÜT, Nurşin

Master's Thesis

Department of Philosophy and Religious Studies

Advisor: Asst. Prof. Dr. Fatma ÇAKMAK

(June, 2019, IX+65 pages)

Even if Cahit Zarifoğlu, one of the leading figures of our literature, is mostly famous with his poetry both during his lifetime and after his death, he has not only produced qualified works in poetry; but he has also produced qualified works in the branches of story, novel, theater, daily, children's stories, criticism, letter, experiments. In addition to being a good man of literature, Zarifoğlu, who is a person with Islamic sensibility, reflected his Islamic viewpoint in his works.

This study, prepared under the title of the “Religious Personality in Cahit Zarifoğlu” deals with the religious personality in his works and the moral characteristics this personality has or should have. Thus, it has been tried to reveal what kind of religious personality profile is present in the works of Muslim personality in Zarifoğlu's Islamic imagination.

Our study consists of two parts except the introduction. In the first chapter, the concepts of religious personality, in the context of religion, religiosity, personality and religion-personality relationship are discussed. In addition, religious personality types in the Holy Qur'an have been mentioned. Personality types differentiating on the axis of faith; Believer, infidel, hypocrite and attitude and behavior of the differentiating personality types; the characteristics of benefactor and cruel personality were examined. In the second part, after giving the life and personality of Cahit Zarifoğlu, his values were taken into consideration within the context of religious personality and the values determined to feed this profile were processed.

Key Words: Religion, Religiousness, Personality, Religious Personality, Cahit Zarifoglu.

CAHİT ZARİFOĞLU'NDA DİNÎ KİŞİLİĞİN PSİKOLOJİSİ

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI	III
Orijinallik Raporu Ve Beyan Belgesi	IV
ÖZET.....	V
ABSTRACT.....	VI
KISALTMALAR	IX
GİRİŞ	1
1. Araştırmanın Konusu	2
2. Araştırmanın Amacı	2
3. Araştırmanın Önemi.....	3
4. Araştırmanın Sınırlılıkları ve Yöntemi	3

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1. DİN.....	4
1.2. DİNDARLIK OLGUSU	6
1.2.1. Dindarlığın Tanımı:	6
1.2.2. Dindarlığın Boyutları.....	8
1.2.2.1. İnanç Boyutu (Ideological Dimension):	9
1.2.2.2. İbadet Boyutu (Ritualistic Dimension):.....	9
1.2.2.3. Tecrübe Boyutu (Experiential Dimension):.....	9
1.2.2.4. Bilgi Boyutu (Intellectual Dimension):	11
1.2.2.5. Etki Boyutu (Consequential Dimension):.....	11
1.3. KİŞİLİK	12
1.3.1. Kişilik Kavramı.....	12
1.3.2. Kişilikle İlgili Temel Kavramlar.....	14
1.3.2.1. Karakter	15
1.3.2.2. Mizaç	15
1.3.2.3. Benlik	16
1.4. DİN-KİŞİLİK İLİŞKİSİ BAĞLAMINDA “DİNÎ KİŞİLİK” KAVRAMI.....	18
1.5. KUR’AN BAĞLAMINDA DİNÎ KİŞİLİK TIPLERİ	21
1.5.1. İnanç Ekseninde Farklılaşan Kişilik Tipleri	21

1.5.1.1.	Mümin Kişilik Özellikleri	21
1.5.1.2.	Kâfir Kişilik Özellikleri.....	22
1.5.1.3.	Münafık Kişilik Özellikleri	22
1.5.2.	Tutum ve Davranışlar Ekseninde Farklılaşan Kişilik Tipleri	24
1.5.2.1.	Muhsin Kişilik Özellikleri.....	24
1.5.2.2.	Zalim Kişilik Özellikleri	25

İKİNCİ BÖLÜM

CAHİT ZARİFOĞLU'NUN ESERLERİNDE DİNİ KİŞİLİK

2.1.	Cahit Zarifoğlu'nun Hayatı:	27
2.2.	Eserleri:	29
2.3.	Kişiliği ve Sanatı Üzerine:	30
2.4.	Cahit Zarifoğlu'nun Eserlerinde Dinî Kişilik Tipleri/Değerleri	34
2.4.1.	Diline Hâkim Bir Profil Olarak Dedikodu Yapmayan İnsan	34
2.4.2.	Bir Fiili Dua Tutkunu Olarak Mücâhid	36
2.4.3.	Tasadduk Eden Bir Tipoloji Olarak Hayırda Yarışan	37
2.4.4.	Bir İletişim İmkânı Olarak Sıla-i Rahim'de Israr Eden İnsan	39
2.4.5.	“Şükür” den Kopmayan Sabırlı İnsan	40
2.4.6.	Hoşgörü/Müsâmaha Gösterme ve Yumuşak (Hilmlî) Davranma	42
2.4.7.	Mutlu Olma Kabiliyetini Görme/ Mutlu Olabilme ve Manevi İhtiyaçları Giderme.....	43
2.4.8.	Rol Model Olma/Örnek Müslümanlık	44
2.4.9.	İbadette ve Ubûdiyyette Samimiyet / Rıza-i İlahî'yi Gözetme	44
2.4.10.	Şuurlanmak için İslâmî İlim Tahsil Etme.....	46
2.4.11.	Özdenetim	48
2.4.12.	Bencilik/Egoizm.....	49
2.4.13.	Ümmet Birliği/Birlik Olma/Cemaat Olma	50
2.4.14.	Kanaatkârlık	50
2.4.15.	Sevgi Dolu ve Şefkatli Olma.....	51
2.4.16.	Râbıta (Kalbî Bağlılık) Halinde Olma.....	52
2.4.17.	Kardeşlik Ruhu İle Bütünleşme	53
2.4.18.	Vaktin Değerini Bilme	54
SONUÇ	58
KAYNAKÇA	60

KISALTMALAR

Akt	Aktaran
Bkz	Bakınız
Çev.	Çeviren
DEÜ	Dokuz Eylül Üniversitesi
DEM	Değerler Eğitimi Merkezi
DİA	Diyanet İslam Ansiklopedisi
DİB	Diyanet İşleri Başkanlığı
Ed.	Editör
Hız.	Hazreti
M.Ü.	Marmara Üniversitesi
OMUFİD	Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
s.	Sayfa
ss.	Sayfa sayısı
TDK	Türk Dil Kurumu
Ü	Üniversite
Vb.	Ve benzeri
Vs.	Vesaire
Vd.	Ve devamı
Yay	Yayınları

GİRİŞ

Cahit Zarifoğlu her ne kadar Şair kimliği ile ön plana çıkmış bir Şahsiyet olsa da edebiyatın her dalında dikkate değer nitelikli eserler vermiştir. Mntesibi olduğu İŐlm davasını/düŐüncesini eserlerine yansıtan Zarifoğlu, sanatını İŐlmi duyarlılık çerçevesinde icra etmiş, her zaman için insanı iyiye ve güzele yönlendirmek istemiştir. Bu doğrultuda eserlerini genellikle “nefislerimizdeki kabuğu kaldırmaya ve altındaki cevherleri bir bir çıkarmaya” (Tenekeci, 2018, s. 139) niyet ve gayret ederek işlemiştir.

YaŐantısı, eserleri, özellikle de sahip olduğu İŐlmi duyarlılık sebebi ile pek çok kişiyi etkilemiŐ olan Zarifoğlu, hatırı sayılır bir okuyucu kitlesi oluŐturmuŐtur. Akademik camiada Zarifoğlu’nun hayatının, Şiirlerinin, eserlerinin vs. daha önce konu edinildiği tez çalıŐmaları olmuştur. Bu çalıŐmaların tamamı yüksek lisans tezi olmakla birlikte ağırlıklı olarak Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı’nda yer almaktadır. Bunun dışında İlahiyat ve Eğitim alanında yapılan tez çalıŐmaları da mevcuttur.

Türk Dili ve Edebiyatı ana bilim dalında yapılan çalıŐmaların konularının tamamına burada ismen yer vermek çok ayrıntılı olacağından İŐlmi bağlamda çalıŐılan konuların içeriğine kısaca değinmek daha makul görülmektedir. Bahsi geçen tez çalıŐmalarının bir kısmının içeriği özetle; Zarifoğlu’nun Şiirlerinin: İŐlm ve Toplum ve İŐlmi motifler açısından ele alındığı araŐtırmalardır. Ayrıca ocuk edebiyatı alanına yönelik eserlerinin İŐlmi duyarlılık çerçevesinde incelendiği çalıŐmalar da görülmektedir. Eğitim Bilimlerinde yapılan tez çalıŐmaları da Zarifoğlu’nun, ocuk edebiyatı alanına yönelik eserlerinin incelendiği araŐtırmalardır.

İlahiyat alanında çalıŐılan araŐtırmalardan ikisinde: “Cahit Zarifoğlu'nun DüŐüncesinde Yaşamın Anlamı (2014)” ve “Cahit Zarifoğlu'nun Hayat AnlayıŐı ve Őiirlerindeki Motifler (2011)” konuları incelenmiştir. İŐlam Tarihi ve Sanatları Anabilim dalında; “Cahit Zarifoğlu ve Őiirlerindeki İŐlmi Motifler (1996)”, İŐlam Edebiyatı Anabilim dalında; “Her Yönüyle Cahit Zarifoğlu (1992)” konuları ele

alınmıştır. Din Eğitimi alanında ise; “Cahit Zarifoğlu'nun Çocuk Kitaplarında Temel Değerler (2007)” çalışılmıştır.

Din Psikolojisi alanında Cahit Zarifoğlu'nu veya eserlerini konu edinen tek tez vardır. Bu tez Süleyman Ragıp Yazıcılar'ın: “Cahit Zarifoğlu'nun Eserlerinde Dinî ve Manevi Unsurlar (2013)” konulu çalışmasıdır. “Cahit Zarifoğlu'nda Dinî Kişiliğin Psikolojisi” başlığı altında incelediğimiz bu çalışmanın bahsi geçen tez çalışmasından farkı birinci bölümde; kavramsal çerçeve oluşturularak din, kişilik, dindarlık, din-kişilik ilişkisi bağlamında dinî kişilik ve Kur'an bağlamında dinî kişilik tiplerinin ele alınmış olması ile birlikte Cahit Zarifoğlu'nun eserlerinde yer alan dinî kişilik modelinin nasıl özelliklere sahip olduğunun ya da olması gerektiğinin tespit edilmeye çalışılmasıdır.

Bu araştırmanın tamamlanma sürecinde destek ve teşviklerini esirgemeyen danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Fatma ÇAKMAK'a, saygıdeğer hocam Prof. Dr. Celil ABUZAR'a, tezimi okuyarak değerlendirmelerini sunan Arş. Gör. Nuriman KARAYİĞİT ULU'ya, iş ortamında yükümü hafifleterek birçok hususta kolaylık sağlayan değerli müdürüm Ekrem İLDEĞİN'e, motivasyon kaynağım sevgili Bahar ÖZDEMİR'e, eşim Mehmet Nuri ÖĞÜT'e, varlıklarını her daim hissettiğim kıymetli ailemin her bir güzide üyesine, hiç eksiltmediği fedakârlığı ve maddi manevi desteği için babam Mehmet Cüneyt GÖKÇE'ye teşekkürlerimi sunarım.

1. Araştırmanın Konusu

İslâm aleminin derdi ile dertlenen, dinî, ahlâkî değerleri elinden geldiği kadar yaşayan ve yaşanmasını isteyen Zarifoğlu eserlerinde yer yer bir müminin dertlerinin neler olması gerektiğine yer yer sahip çıkması gereken ahlâkî değerlere vs. değinmiştir. Buradan hareketle bu çalışmada Zarifoğlu'nun eserlerinden yola çıkılarak onun ortaya koyduğu dinî kişiliğin özelliklerinin, ahlakî değerlerinin neler olduğu, olması gerektiği konu edilecektir.

2. Araştırmanın Amacı

Bir müminin yaşaması, hayatına aksettirmesi gereken birtakım ahlâkî değerler bulunmaktadır. Bu ahlâkî değerleri imandan ayırmak mümkün değildir. Buradan hareketle dinî kişiliğin; aslında bireyin dininin ahlâkî bakımdan yaşamasını istediği değerleri yaşamaya, sahiplenmeye gayret eden kişi olduğu söylenebilir. Bu

araştırmanın amacı Cahit Zarifoğlu'nun eserlerinde ön plana çıkan “dinî kişilik” özelliklerinin neler olduğunu tespit etmektir.

3. Araştırmanın Önemi

Bu araştırma yerel değerlerimizin önemli şahsiyetlerinden olup gönlünü İslâm davasına vermiş Zarifoğlu'nun ortaya koyduğu dinî kişiliği irdelemek ve işaret ettiği temel ilkeleri tespit etmek adına atılmış bir adım olması yönüyle önem arz etmekte, akademik platforma ufak da olsa bir katkı sağlaması umulmaktadır.

4. Araştırmanın Sınırlılıkları ve Yöntemi

Bu araştırma Cahit Zarifoğlu'nun: Bir Değirmendir Bu Dünya, Radyo Oyunları, Zengin Hayaller Peşinde, Hikâyeler, Mektuplar, Romanlar, Rilke'nin Romanında Motifler, Okuyucular, Konuşmalar, Yaşamak, Sütçü İmam eserleri incelenerek hazırlanmıştır. Çocuk kitapları olan: Serçekuş, Ağaçkakanlar, Küçük Şehzade, Ağaç Okul, Gülücük, Yürekdede ile Padişah, Motorlu Kuş, Katıraslan eserleri ise daha önce dinî değerler bağlamında çalışıldığından bu araştırmanın dışında bırakılmıştır.

Bu araştırma nitel araştırma yöntemlerinden biri olan doküman inceleme modeline uygun olarak gerçekleştirilmiştir. Doküman incelemesi, araştırılması hedeflenen olgu veya olgular hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin analizini kapsar. Bu araştırma yöntemi, hemen her araştırma için kaçınılmaz olan bir veri toplama tekniğidir. Söz konusu olan modele göre araştırılması hedeflenen olgu veya olgular hakkında bilgi içeren her türlü doküman veya yazılı belge ve bilgi toplanarak, sistemli olarak incelenir. Bu tez çalışması da konuyla ilgili tezler, makaleler, araştırma konularını içeren sözlük, din sosyolojisi, din psikolojisi kaynakları ve Cahit Zarifoğlu'nun eserleri üzerinden; okuyup not alma, içerik analizi yapma, kategorilere ayırma ve değerlendirme safhalarından geçirilerek hazırlanmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1. DİN

Din kelimesi, etimolojik olarak Arapça “deyn” kökünden gelen (Tümer, 1994, s. 312) bir kelime olup; “benimsemek, itaat etmek, boyun eğmek” anlamlarına gelmektedir (Maluf, 1364, s. 231). Ayrıca kavram, “kabul etmek, ikrar etmek, inanç anlamlarını da içerir (Mutçalı, 1995, s. 290). Latince karşılığı “Religio” sözcüğü olan din; insan davranışını yönlendiren, hayatı anlamlandıran, kutsal veya doğüstü bir (ya da birden fazla) güç ve yaratıcı kavramına dayalı bir inançlar, semboller ve törenler sistemi olarak tanımlanmaktadır (Budak, 2009, s. 206). Sosyolojik olarak din; tanrı veya tanrılara olan inanç yerine, kutsala gönderme yaparak tanımlanmıştır. Bu da böylesi bir tanımın toplumsal karşılaştırma yapmayı olanaklı kılmasıyla açıklanmıştır (Marshall, 1999, s. 156).

Din, insanlık tarihinin başlangıcından günümüze, birey ve toplumlar için önemli bir unsur olmuştur. Bu sebeple insanlık tarihini ve yaşamını anlayabilmek için dini anlamak ve tanımlamak her zaman önem arz etmiştir. Dinin, bugüne kadar pek çok tanımı yapılmış fakat ortak kabul görülen bir din tanımı ortaya konulamamıştır (Aydın, 2011, s. 15; Köse ve Ayten, 2012, s. 108). Din tanımları arasındaki farklılıklar, hem dinin çok yönlü ve karmaşık bir yapısının olmasından hem de onu inceleyen her alanın farklı görüşlere sahip olmasından kaynaklanmaktadır (Hökelekli, 1993, s. 69). Her araştırmacı din olgusunu farklı anlamlandırmış ve kavramlaştırmaya çalışmıştır. Bu durum akademik çevrelerin üzerinde ittifak edebilecekleri, herkesin kabul edeceği bir tanımının oluşumunu engellemiştir (Yapıcı, 2007, s. 8). Örneğin; dini tanımlamaya çalışanların bir kısmı tanımlarını, “Tanrı” kavramını merkeze koyarak yapabilir; ancak bu tanım Tanrı’nın varlığını reddeden veya varlığı ya da yokluğu hakkında sessiz kalmayı tercih eden dinleri kapsamayacaktır. Aynı durum “ahiret” yani ölümden sonra yaşam inancı merkeze konularak ya da “ahlâki kurallar” merkeze konularak yapılan din tanımları için de geçerlidir. Bu kapsamda yapılan tanımlar da her din tarafından kabul edilmeyebilir, çünkü bu hususlar bütün dinlerde ortak bir unsur olmamakla birlikte, her dinin ağırlık noktasının farklı olabilmesinden kaynaklanır (Aydın, 2011, s. 16). Din kavramının

tanım çeşitliliği burada bütün tanımlara yer vermeyi zorlaştırmaktadır. Dine bakış açısı, amacı, işlevi, inancı noktasında farklılaşan bazı din tanımları şöyle sıralanabilir:

Din Psikolojisinin kurucusu olarak kabul edilen William James, “Bireyin duyguları, eylemleri ve bireysel deneyimleri” şeklinde bir din tanımı yaparken (Köse ve Ayten, 2012, s. 108), E. Fromm dini, “Bir grup tarafından paylaşılan, söz konusu grubun üyelerine kendilerini anlayabilecekleri bir amaç sunan, onlara ortak davranış şekli veren bir sistem” olarak görmektedir (Fromm, 1981, s. 41). Otto ise; en kısa, en basit ifade ile “Din kutsalın tecrübesidir” şeklinde bir tanımlama yapmaktadır (Akt: Taş, 2012, s. 39).

R. H. Thouless’e göre genel anlamda; “Din, insanın inandığı insan üstü yüce bir varlığa veya varlıklara karşı içinde yaşadığı ve realize ettiği ilahi bir ilişkidir ki bu sonuç olarak inançla ilgili duyguların ve tasavvurların oluşturduğu ilâhî bir sistem ve bir davranış biçimidir.” Bir başka ifade ile: “Din; kişinin, ilâhi bir kudretin varlığını, bu kudretin her şeyden üstün olduğunu, insandan yapması ve yapmaması hususunda taleplerde bulunduğunu gönülden kabul ve tasdik ederek onun hizmetine girmesidir” (Thouless, 1971, s. 15-21).

İslâm bilginlerinden A. Hamdi Akseki’ye göre din, “Allah tarafından vaz’ olunmuş bir kanundur. İnsanlara saadet yollarını gösterir, onların saadete erişmelerine dalalet eder, yaradılışlarındaki gaye ve hedefi, Allah’a ne suretle ibadet yapılacağını bildirir. İnsanları (kendi arzularıyla dini kabul eden akıl sahiplerini) hayırlı olan işlere sevk eder (Akseki, 1976, s. 7)

Bu tanımlar incelendiğinde, din olarak kabul edilen inanç sistemlerinde şu ortak noktaların öne çıktığı görülebilir:

- Kutsal ve ilâhi bir varlığın ya da varlıkların mevcudiyetine inanma.
- Birey tarafından kutsal ve ilâhi olan varlık ya da varlıkların her şeyden üstün olduğunun kabul ve tasdik edilmesi.
- Kabul ve tasdik edilen bu kutsal varlığın, bilgi ve akıl gücünün üstünde olması.
- Bireyin ve bütün varlıkların ilahi kudret ya da kudretler tarafından yürütülmesi.
- Kutsal kabul edilen varlığın, insana sunacağı emir ve yasaklar.
- Bunları kabul ve tasdik sonucunda dini bir hayatın tezahür etmesi (Yavuz, 1982, s. 88; Peker, 2010, s. 29-30).

Görüldüğü üzere din, bireyin sadece tek yönünü ele alan bir olgu değildir, bununla birlikte kutsal kabul edilen gizemli bir güç bireyin hayatına dâhil olmakta, karışmaktadır. Dinlerin birbirlerinden farklı birçok özelliğın bulunmasının yanı sıra aralarındaki en önemli ortak nokta, insanla aşkın bir varlık arasında belli bir ilişki bulunduğunun onaylanmış olmasıdır.

1.2. DİNDARLIK OLGUSU

1.2.1. Dindarlığın Tanımı:

Din kavramından bağımsız bir dindarlık olgusu düşünülemez. Din ve dindarlık kavramlarına verilen manalar farklılık gösterse de aralarında bir ilişki vardır (Günay, 2006, s.9). Din kavramının tanımında karşılaşılan zorluklar dindarlığın tanımı için de geçerlidir. Din ve dindarlık, insanlar tarafından aynı anlamda anlaşılmamıştır (Yıldız, 2001, s. 19). Nasıl ki dinin bütün özelliklerini ve inceliklerini içine alan bir din tanımı yapmak mümkün değilse, aynı durum dindarlık için de geçerlidir. Çünkü her araştırmacı kendi bakış açısı ve ilgi alanına göre bir tanım ortaya koymakta, dolayısı ile her açıklama dindarlığın bir yönünü aydınlatmaktadır (Koç, 2010, s. 219).

Dindarlık ile çoğunlukla bir dine bağlı kişilerin dini yaşantıları kastedilmektedir. Dindarlık kavramı; bireye, yaşadığı kültüre ve mensup olduğu dine göre çeşitli anlamlar kazanır. Dini inançları farklı olan kimselerin dindarlık anlayışları farklı olabileceği gibi, aynı dine mensup kimselerin dahi dindarlıkları farklılık gösterebilir (Uysal, 2003, s. 64). Öyleyse dindarlık, bir dinin inanç ve öğretilerinin belli bir zaman ve şartta belli bir şahıs, grup veya toplum tarafından tecrübe edilmesi olarak tanımlanabilir. Zira dindarlık bireyin mensup olduğu dine ait inanç, ilgi ve etkinliklerle meşgul olma düzeyini ve de bireysel veya grup düzeyinde yapılaşmış biçimlerini içeren bir kavramdır (Hökelekli, 2016, s. 43).

Farklı değerlere ve davranışlara verilen önem, yaş, cinsiyet, ekonomik durum, sosyal çevre, alınan eğitim, meslek, kişisel özellikler, yaşam tarzı, yaşanan sarsıntılı olaylar, toplumsal baskı vs. bireyin dindarlığına etki edebilen unsurlardır. Bu unsurlar bireyin dini yaşama yoğunluğunun düzeyini ve dini yaşama şeklini etkileyebilir

(Köse ve Ayten, 2012, s. 109-110). Ayrıca dindarlık, birey ve gruplara göre değişen ve gelişen dinamik bir sürece sahiptir. Mesela bir bireyin çocukluğundaki dindarlık düzeyi ile yetişkinliğindeki dindarlık düzeyi; geleneksel ya da yenilikçi dindar oluşu vs. değişkenlik gösterebilir.

Tekin, dindarlığı kısaca dinin insan yaşamına etki derecesi olarak tanımlamış, burada yer alan ‘insan’ ifadesinin bir tekillik arz etmediğini, ‘derece’ sözcüğünün ise dinin yaşanma şiddeti ve yoğunluğuna vurgu olduğunu belirtmiştir (Tekin, 2004, s.53). Köktaş’a göre dindarlık, empirik bir konu olabilen, insanın ait olduğu grubun uzlaşmasına uygun dini tutum, tecrübe ve davranış tarzlarının bütünüdür (Köktaş, 1993, s. 63). Okumuş ise dindarlığı; insanın iman ve amel temelinde sergilediği dini tutum, tecrübe ve davranış biçimini, yani dini yaşantıyı; mensup olunan dinin emirleri ve yasakları doğrultusunda yaşanmasını ifade eden ve inanç, bilgi, tecrübe/duygu, ibadet, etki, organizasyon gibi boyutlara sahip bir olgu şeklinde tanımlamıştır (Okumuş, 2005, s. 38).

Maslow’a göre, dindarlık insanın psikolojik yapısında vardır ve insan, doğaüstü bir kurala uymakla değil; kendi doğal yapısını takip etmekle dindar olur. Maslow, kurumsal olmayan bireysel bir din üzerinde daha çok yoğunlaşmıştır. Yine Maslow’a göre varlık değerlerine sahip olan ve kendini gerçekleştirenler doğal olarak dindardır (Ayten, 2006, s. 119).

Glock ve Stark’a göre “dindarlık” sözcüğü insanlar tarafından çok farklı şekillerde anlamlandırılmaktadır. Kiliseye üye olmak, bir dini doktrine inanmak, ahlâklı bir yaşam sürmek, cemaate katılmak vb. davranışlar, görünüşler ve şartların tümü dindarlığın ve dine teslimiyetin göstergesidir (Akt: Turan, 2009, s. 105).

Yapıcı’ya göre dindarlık, kurumsal dinin bireysel ve içsel olarak yaşanmasıdır (Yapıcı, 2007, s. 22). Onay’a göre ise, insan ile yüce varlık arasında bulunan içsel/manevi bağlantı “inanç”; bu bağlamda oluşan ilişkiler bütünü “din” ve bunların bireysel yaşama yansımaları ise “dindarlık”tır (Onay, 2004, s. 17).

Roof’a göre dindarlık; kişinin doğaüstü veya yüksek güç (high intensity) değerleriyle alakalı inanç ve davranışlarıdır. Himmelfarb ise dindarlığı, kişinin inandığı dine ait olan ilgiler, inançlar ve etkinliklerle ilgilenme düzeyi olarak ifade etmektedir (Akt: Yıldız, 2001, s. 23).

1.2.2. Dindarlığın Boyutları

Toplum içerisinde yaşayan bireylerin dindarlığının nasıl tespit edilebileceği veyahut dinin birey yaşamının hangi yönlerini ne düzeyde etkilediği ile ilgili tartışmalar, dindarlığın boyutları mevzusunu ortaya çıkarmıştır (Köktaş, 1993, s. 50). Dünyada çok çeşitli dinler vardır. Bu dinlere mensup birey ve grupların yaşamları incelendiğinde görülmektedir ki dindarlık, kendisini bir değil birden fazla alanda ifade etmekte ve açığa vurmaktadır. Çeşitli dinlere mensup kişilerin dindarlık bakımından ortak özellikler taşıdığı söylemek mümkündür. Bu ortak özellikler, kendini “yaşanan dindarlığın” boyutlarında ortaya koyar. Bir bireyin veyahut bir grubun dindarlık derecesi, bu boyutlar bağlamında inceleme ve tanımlanma konusu olabilmektedir. Din psikologları, dindarlığı incelemek amacıyla bilimsel açıdan geçerli sınırlar ve tanımlamalar yapmaya ihtiyaç duymuştur. Başlangıçta ibadetleri ifa etme gibi tek boyutlu bir yaklaşıma ulaşılmış olsa da zamanla bu yaklaşımın yetersiz olduğuna dair eleştiriler ortaya çıkmış ve tek boyutlu yaklaşımın yerini çok boyutlu yaklaşım almıştır (Hökelekli, 2016, s. 51).

Dini boyutla ilgili teşebbüslerden ilki Fichter'e aittir. Fichter insanların, “gerçek”, “şekilci”, “kenarda” ve “kapalı” dindar olarak sınıflandırılabilceğini belirtmiştir. Daha sonra Lenski araştırmasını ortaya koyarak; dindarlığın dört boyutunu birbirinden ayırmıştır: “Zühd, öğreti, ayinsel davranış ve dinî gruplar olarak formel organizasyon”. Luckmann da dördü bir tipoloji kullanmıştır: “Ayinlere katılma, kiliseyle sübjektif özdeşleşme, ortodoksi, ritüel olmayan kilise faaliyetlerine katılma” (Akt: Mehmedoğlu, 2004, s.27).

Bütün deneme girişimleri Glock ve Stark'ın ortaklaşa yaptıkları çalışma ile sistemli bir bütünlüğe kavuşmuştur. Glock'un tüm dünya dinlerini inceledikten sonra modelini geliştirmiş olması sebebiyle söz konusu model, Türkiye'de en çok tercih edilen modeldir (Yıldız, 2006, s. 98). Glock ve Stark, dindarlığı beş boyutta ele almış ve her boyuta dair açıklamalarda bulunmuşlardır. Bunlar: inanç boyutu (ideological dimension), ibadet boyutu (ritualistic dimension), tecrübe boyutu (experiential dimension), bilgi boyutu (intellectual dimension), etki boyutu (consequential dimension) (Glock, 1998, s. 254).

1.2.2.1. İnanç Boyutu (Ideological Dimension):

Her dinin bir takım inanç esasları vardır ve her din mensuplarından bu esaslara inanmalarını ister. Bu inanç esaslarındaki farklılıklar sadece dinler arasında değil aynı din içerisinde de görülmektedir (Karaca, 2015, s.98). Dinler ilâhi bir varlığın kabulünü, onun niteliklerini ve diğer inanç unsurlarını kabul etmeyi gerektirir. Her din, bu inanç esaslarının farklı yönlerine vurgu yapar. Genellikle, ekseriyetin kabul ettiği dini inançlar, dinin bu boyutunu meydana getirir. Örnek olarak, bir Müslümanın Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, ahiret gününe ilişkin temel esasları benimsemesi, tasdik etmesi söz konusu kişinin dindarlığının boyutunu ifade eder. İnanç boyutunun en mühim tarafı, inanların 'nihai anlam' a dair sorularına cevap vermesidir (Köse ve Ayten, 2012, s. 111).

1.2.2.2. İbadet Boyutu (Ritualistic Dimension):

İbadet boyutu; bir diğer ifade ile dinî uygulama boyutu, dindarların yapması gereken namaz, dua, oruç, özel ayinlere katılım gibi bazı dinî pratikleri kapsar (Karaca, 2015, s.101). Bu boyutla insanların ne sıklıkla ibadetleri uyguladığı, ibadetlerin çeşitli şekilleri arasındaki değişik ilişkiler ile belli bir uygulamanın içindeki değişkenler izlenebilir. Bu boyuttan elde edilecek bilgiler, ibadetlerin birey için ifade ettiği anlamın anlaşılmasını sağlayacaktır (Mehmedoğlu, 2004, s. 28).

İbadetlere katılma ile ibadetlerle bütünleşme aynı manaya gelmemektedir. Mesela gözlemlediğimiz iki bireyin Cuma namazı için aynı derecede çabaladığını düşünelim. Bu durum, cuma namazının her iki kişi için de aynı anlama geldiğini göstermez. Çünkü biri için bu fiil, haftada bir gün yaptığı bir âdet iken, diğer kişi için bu ritüeli gerçekleştirmek, hafta boyunca yerine getirdiği çeşitli dinî uygulamalardan sadece bir tanesi olabilir. Sonuç olarak bu bireylerin katıldıkları ibadetleri eşit görmek, bu husustaki önemli farkları görmezden gelmektir. İbadetleri yerine getirme açısından bakıldığında bu durum, bireyler arasındaki farklılıkları ortaya koyma bakımından sadece bir göstergeye dayanmanın yetersiz olacağını açıkça ortaya koymaktadır (Karaca, 2015, s.101-102).

1.2.2.3. Tecrübe Boyutu (Experiential Dimension):

Bir dine mensup her birey, inandığı ilâhi varlığı doğrudan içinde hisseder ve onun kendisinde bıraktığı etkileri fark eder. Kutsal olanla ilişki içinde olan

inançlı kişide, bu temasa bağlı olarak oluşan sezgi, duygu, algı ve duyular vardır. “Dini tecrübe” adı verilen bu aracısız yaşantıların oldukça farklı çeşitleri bilinmekte ve de tanımlanmaktadır (Hökelekli, 2016, s. 53-54).

Glock ve Stark ortaklaşa kaleme aldıkları bir çalışmada dini tecrübe boyutunu şöyle ele almışlardır:

Ne kadar hafif olursa olsun, bir ilâhi varlık (essence) yani Tanrı ile, nihai gerçek ile, müteal bir otorite ile belli bir iletişimi içermesi açısından, bir kişi tarafından hissedilmiş veya bir dini grup tarafından tanımlanmış tüm duygu, algı ve duyuları kapsamaktadır. Özetle, dinî tecrübeyi nitelendiren ve onu diğer tüm insani deneyimden farklı kılan temel öge; doğaüstü bir güçle olan belli bir ilişki yönüdür (Glock & Stark, 1965, s. 20-40).

Dini yaşayan insanlar genellikle tecrübe boyutunu ibadet sırasında dua ederken yaşarlar ancak duygu boyutunun bu durumlarla sınırlı olduğunu söylemek mümkün değildir. Örneğin günlük hayatta herhangi bir olumlu gelişme ile karşılaşan kişiyi düşünelim. Kişi bu durumun, Allah’ın kendisine bir lütfu olduğu duygusuna kapılabilir ve Allah’a karşı şükran ve sevgi duygularını besleyebilir ancak tecrübe boyutunun ifade edilmesi kolay değildir. Mesela, hacdan yeni dönmüş birine “Haccınız nasıl geçti?” diye sorulduğunda hacının ağlayarak “Bunu anlatmam mümkün değil ki; gidip görmeniz ve yaşamanız lazım.” şeklinde verdiği cevapta olduğu gibi tecrübe kolay ifade edilemeyen bir boyuttur (Köse ve Ayten, 2012, s. 112).

Gazzâlî, İhya-u Ulumu’d-Din adlı eserinde dindarlığı gelişimsel bir süreç içerisinde değerlendirmiştir. Kişinin üç tip dindarlık örneği sergileyebileceğini belirterek bunların taklidi, tahkiki ve zevk alınan dindarlık tipleri olduğunu belirtmiştir. Taklidi dindarlıkta kişi, bütün inanç ilkelerini kabul eder, herhangi bir delil aramaz ve başkalarını taklit ederek dini yaşar. Tahkiki dindarlıkta kişi, sorgular; dinî inanç ve davranışlarını temellendirip, delillendirmek ister. Zevk alınan dindarlıkta ise din daha çok duygu boyutundadır. Yaşanılan tecrübeler sonucunda dinî uygulamalardan zevk alınır (Gazzâlî, 2007, s. 32-33).

1.2.2.4. Bilgi Boyutu (Intellectual Dimension):

Her dinin kendine ait kutsal kaynakları, inanç esasları ve dinî ibadetleri ile ilgili bilgileri mevcuttur ve din mensuplarından bu öğretilerle ilgili birtakım bilgilere sahip olması beklenir. Çünkü herhangi bir dinin inanç esasları ile ilgili bilgi sahibi olmak, belli kabullerin gerçekleşmesi için şarttır (Köse ve Ayten, 2012, s. 112; Karaca, 2015. s. 99). Bilgi ışığa benzer. Karanlıkta görülmeyen şeyler o olduğunda görülmeye başlar. Mesela gece yolda ilerleyen bir aracın sağ salim ilerleyebilmesi için farlarının açık olması gerekir. Farların açık olması hem sürücünün önünü aydınlatması hem de yoldaki trafik levhaların görülmesini sağlayıp seyahatin devam ettirilmesi için son derece önemlidir. Din bir yol, dindar ise bir yolcudur. Söz konusu yolculuğun salim bir şekilde devamı, yolcunun yol ile alakalı bilgilerine bağlıdır (Karaca, 2015. s. 99-100). Bundan dolayı inanç boyutuyla bilgi boyutu arasında bir ilişkiden söz edilebilir. Dinî bilgi, ibadet boyutuyla da alakalıdır zira kişi ibadetlerini dinî bilgisi doğrultusunda yapar ancak birey bildiklerinin tümünü ibadetlerine yansıtmayabilir. Çünkü dinî ilkeleri yaşantıya dökmek için bilgiden fazlasına ihtiyaç duyulur: İnanç, motivasyon, irade, kültürel ve çevresel şartların uygunluğu gibi. Dinî bilgi, dine bağlılığın bir göstergesi kabul edilir fakat dindar kişilerin hangi hususlar hakkında bilgi sahibi olması gerektiği, dinî sadakatin göstergesi olarak ne tür bilginin kullanılacağı dinlere göre farklılık gösterir. Mesela bir Müslüman ile bir Hristiyan'ın bilmesi gereken fıkıh bilgisi arasında da farklar vardır (Köse ve Ayten, 2012, s. 112).

1.2.2.5. Etki Boyutu (Consequential Dimension):

Dindarlığın bu boyutu diğer dört boyutun özeti gibidir. Dinî inanç, tecrübe, ibadet ve bilgi boyutlarının günlük hayata olan yansımalarını içeren boyuttur, bireyin duygu düşünce ve davranışlarında bıraktığı izlerin bir bütünüdür. Etki boyutu, dinin inanan insandan ne beklediğiyle inanan kişinin dine bağlanması ve ibadetleri neticesinde davranışlarında, tutumlarında ne tür değişiklikler olduğunu gösterir (Köse ve Ayten, 2012, s. 113). Bireyin; giyim ve beslenme alışkanlıklarını, sosyal ilişkilerini, ahlâki tutum ve davranışlarını vs. inanç ilkelerine göre ayarlaması, dindarlığın etki boyutu ile alakalıdır (Hökelekli, 2016, s. 55; Köse ve Ayten, 2012, s. 113).

Allport, insanları dini hangi motivasyonla yaşadıkları üzerinde durmuş ve dindarlığın ne olduğu kadar nasıllığının da önemli olduğunu vurgulamıştır. J. Michael

Ross ile yaptığı çalışmada dindarlığı iç kaynaklı (instinsic) ve dış kaynaklı (extrinsic) olarak ikiye ayırmıştır (Allport ve Gordon, 1966, s.434).

İç kaynaklı dindarlıkta birey, motivasyonunu bizzat dinin kendisinde bulur; dinî inanç ve emirler ile uyum içindedir. Birey, benimsemiş olduğu inançları içselleştirmek için gayret sarf eder ve onlara uygun davranır. Dinî emirler arasında ayırım yapmaz, tümünü uygulamak için çabalar, her konuda dini bir başvuru kaynağı olarak görür. Kısacası iç kaynaklı dinî yönelim dinin samimiyetle, bireyin bütün yaşam tarzına yansıtılması halidir (Allport ve Gordon, 1966, s.434).

Dış kaynaklı dindarlık ise kişinin dini hedeflerine ulaşmak için bir araç olarak görmesidir. Birey, toplumda statü kazanmak, dikkat çekmek, kendini haklı çıkarmak gibi hedefler içerisindedir (Allport ve Gordon, 1966, s.434). Örneğin toplumun onayını almak için ibadetlerini yerine getirir, zayıflamak için oruç tutar vs. Dış kaynaklı dindarlık bir tür riyakâr dindarlık olarak değerlendirilebilir. Özetle iç kaynaklı dindarlıkta; dinin samimi olarak yaşanması, dış kaynaklı dindarlıkta ise; dinin bir amaç için kullanılması söz konusudur (Köse ve Ayten, 2012, s. 113).

1.3. KİŞİLİK

1.3.1. Kişilik Kavramı

Kişilik, davranışların arkasında yer alan ve onları anlamlı bir bütün halinde eyleme dönüştüren temel faktörlerden biridir. Kişilik tanımının kapsamı oldukça geniştir, bu sebeple tek bir kişilik tanımından bahsetmek oldukça güçtür. Kişiliğe ait tanımlar psikologların mensubu olduğu ekole ve onların kişilik tanımına yüklediği anlama göre değişkenlik gösterebilmektedir (Karaca, 2015, s. 183). Kişilik, farklı düşünce sistemleri ile de etkileşim halinde olduğu için, bu kavramın tanımında bir zenginlik söz konusudur. Örneğin Allport, kişilik kavramının en az elli tanımını sıralar ve bu tanımları felsefi, hukuki, teolojik, sosyolojik ve psikolojik anlamlarına göre sınıflandırır. Allport kişiliği, “bireyin çevreye özel uyumunu belirleyen psiko-fizyolojik sistemlerin dinamik bir örgütü” olarak tanımlar (Allport, 1951, s. 55). Atkinson ise kişiliği: “*Kişinin fiziksel ve sosyal ortamla etkileşim biçimini tanımlayan duygu, düşünce ve davranışların ayırt edici karakteristik örüntüsü*” şeklinde ifade eder. (Atkinson, 2008, s. 223).

Sözlükte, “fert, kişi, birey” anlamlarına gelen şahsiyet kavramı “şahs” fiilinden türemiş olup, “yükselmek, uzaktan görünmek” anlamlarına gelir (Hökelekli, 2010, s. 297). Kişiyi başkasından ayırt eden özellikler anlamını da taşır. Örneğin, ‘bir kimse güçlü bir şahsiyete sahiptir’ denildiği zaman onu diğer insanlardan ayıran belirgin özelliğinin ‘güçlü’ oluşu akla gelir. Ayrıca ‘şahsa ait’ denildiği zaman bireysel tecrübe ve sosyal konum kast edilmektedir. Şahıs, “insanın kendisi” anlamını da ifade eder (Ahmed Ayid vd., 1989, s.674). Batı dillerinde ise kişiliğin karşılığı olarak kullanılan sözcüğün Latince “persona” kelimesine dayandığı belirtilir. “Persona” Latince, tiyatro oyuncularınca kullanılan “maske” anlamına gelmektedir (Yanbastı, 1990, s. 9). Persona’nın başta psikoloji alanı ile bir bağlantısı yoktu. Persona; maskı, rolü, karakteri ve fonksiyonu ifade etmekte ve tiyatro sahnesinde oyuncunun yüzünü saklamasına yardım ettiği için önceden belirlenmiş herhangi bir kişilik varsayımına dayanmamaktaydı; tıpkı soyut ve tüzel bir birey gibiydi. Antik çağdaki düşünürler, persona teriminin belli bir anlam taşıdığını ve her şeyden önce toplumun bir ya da daha fazla üyesine atfedilmiş toplumsal bir rolün ifadesi olarak değerlendirmişlerdir. Terimin yüzyıllar içinde geçirdiği evrim, Avrupalıların bu terimi, insan kişiliğinin özünü ifade edebilecek bir içerikle donatmalarına kadar çok çeşitli kültürlerin gösterdiği çabalara tanıklık eder (Guryeviç, 1995, s. 100).

Psikoloji terimi olarak kişilik, bir insanın alakadar olduğu zevklerinin, davranışlarının, kabiliyetlerinin, konuşma biçiminin, dış görünümünün ve çevresine uyum şeklinin özelliklerini içinde bulunduran bir kavramdır. Kişilik kendine özgüdür. Kişiyi ait her özellik, kişiyi anlama noktasında bir ipucu verir (Baymur, 2015, s. 273). Bireyin algısı, konuşma tarzı, dış görünüşü; bir çiçeğe ya da teknolojik bir araca ilgi duyması, yaşadığı olaylar karşısındaki dirayeti, sosyal yaşamında kalabalığı ya da yalnızlığı tercih etmesi gibi sayılabilecek birçok özellik o insanın kişiliğini betimlemede önemlidir.

Psikolojideki tanımlarına bakıldığında zaman kısaca kişilik kavramının; “*bir insanın tüm ilgilerinin, tutumlarının, kabiliyetlerinin, konuşma biçiminin, dış görünümünün ve çevresine uyum şeklinin özelliklerini muhteva eden kendine özgü, ahenkli bir bütünü*” ifade ettiği görülmektedir (Baymur, 2015, s. 273). Ayrıca “*insanları birbirinden farklı kılan, her kişinin kendine has bedensel ve ruhsal*

özelliklerinin ayrıca diğer insanlara görünüşünün ve o insanlar karşısında sergilediği davranışların bir bütün şeklinde değerlendirilişi” (Cüceloğlu, 1993, s. 404) anlamına gelmektedir. Dolayısı ile bütün bu tanımlardan yola çıkılarak denilebilir ki kişilik, “şahıs olarak insanın bütünlüğünü, ruhsal ve bedensel bütün özelliklerini belirten bir kavramdır” (Fırat, 1982, s. 250).

Kişiliğin oluşumunda genetik ve çevrenin paylarının oranı henüz tam tespit edilebilmiş değildir. Yirminci yüzyılın ilk yarısında hâkim olan görüş, psikanaliz ve onu temel alan kuramların etkisiyle, davranışların birey-çevre ilişkilerinin bir sonucu olduğu ve kalıtımın sadece bedensel özellikleri belirlediği şeklindeydi. Sonraki dönemlerde, yeni doğan bebeklerin bazı uyarılara değişik tepkiler gösterdikleri gözlemlenmiştir. Uyarılara bebeklerin bazıları dayanabilirken bazıları ise aynı uyarıyı tepki ile karşılamışlardır. Bir grup bireyin, bebeklikten başlayarak yetişkinliğe ulaşana dek incelenmesi sonucunda, söz konusu eğilimlerin hayat boyu değişmediği aynı zamanda çevresel etkenlerden bağımsız özellikler olduğu sonucuna varılmıştır. Genetik alanında son yıllarda yaşanan hızlı gelişmeler, yukarıda anılan tepkilerden daha fazla kompleks davranış özelliklerinin de kalıtsal olabileceğine dair birtakım ipuçlarını içermektedir. Fakat kalıtımla gelen özelliklerin sadece bazı eğilimler olduğu sanılmaktadır. Söz konusu eğilimlerin daha sonra, kişilik özelliklerinden hangilerine dönüşeceği aynı şekilde birey-çevre ilişkisi sonucu belirlenir (Geçtan, 2002, s. 31).

1.3.2. Kişilikle İlgili Temel Kavramlar

Karakter, mizaç, benlik gibi kavramlar da kişilik kavramı yerine kullanılmaktadır. Fakat bu kavramlar kişiliğin bir yönünü ifade ettiklerinden yani kapsam alanı sınırlı olduklarından, bu durum kişilik üzerine konuşmayı zorlaştırmaktadır. Bu kavramlar kişilikle ilgili olsalar da kişiliğin bir yönünü ifade ederler, aralarında bir farklılık vardır, kişiliğin kuşatıcılığına sahip değildirler. Bu kısımda kişilikle ilgili kavramlara değinilmeye çalışılacaktır.

1.3.2.1. Karakter

Kişilik yerine en sık kullanılan kavramlardan biri olan karakter; (Baymur, 2015, s. 272) Almanca, Fransızca ve İngilizce 'de de kullanılan Latince bir kelimedir. Türkçe 'de bir bireyi başkalarından farklı kılan en önemli araz, kişinin üstün davranış şekillerini belirleyen, üstün temel özellik, ıra, seciye, öz yapı anlamlarına gelmektedir (Türkçe Sözlük, 2011, s. 1317).

Cansız varlıkların kendilerine has, belirli özelliklere sahip olduklarını belirtmek için özellikle “karakteristik” kelimesi kullanılmaktadır. İnsanla alakalı olarak ise karakter, kişinin tutum ve davranışlarındaki kararlılığı ve devamlılığı anlatmada kullanılır. Karakter sahibi kişi, koşullar ve durumlar aynı olduğu sürece hep aynı şekilde hareket eden kimsedir, davranışlarında kararlılık hâkimdir. Bazı hoşnutsuz durumlar karşısında dâhi, bildiği ve inandığı bir şeyi savunmaktan geri durmaz (Peker, 2010, s. 143)

Karakter kavramını kişilik kavramından ayıran en önemli nokta, bu kavramın toplumda sıklıkla ahlâki nitelikleri anlatmak amacıyla kullanılmış olmasıdır. Bu özellikler küçük yaşlardan itibaren sosyal ortamlarda öğrenilerek, toplum içerisindeki bir takım değer yargılarının benimsenmesi ile gelişirler. Özümşenen bu değerler kişiliğin bir bölümünü oluşturur. Oysa kişilik, bireyin fiziki ve ruhi tüm özelliklerini barındıran daha kapsamlı bir terimdir (Baymur, 2015, s. 272). Ancak, genel olarak gündelik kullanımda bu iki kavramın aralarındaki anlam farkı gözetilmeksizin birbirinin yerine kullanıldığı da görülmektedir.

1.3.2.2. Mizaç

Kişilik yerine kullanılan ve bu kavramla ile zaman zaman karıştırılan bir diğer kelime ise “mizaç” tır. Mizaç, genel olarak bireyin duygusal yönden özelliklerini belirtmek amacıyla kullanılır. Dolayısıyla mizaç da karakter gibi kişiliğin tamamını değil bir bölümünü oluşturur. Halim selim, öfkeli, neşeli, utangaç, heyecanlı gibi sıfatlar mizaçla ilgilidir. Kimi kişide duygular çok çabuk harekete geçer; derin ve süreksiz olur, kimi bireyde ise duygular geç uyanır; yoğun ve sürekli olur. Bahsedilen bu duygu türlerinin nitelikleri, süreleri, şiddetleri itibariyle bir insanda mevcut bulunan

özelliklere mizaç denir. İnsanın mizacında daha çok yaratılışın etkisi vardır. Fakat içinde yaşanan çevrenin, sosyal koşulların, alınan eğitimin, tecrübelerin de mizaca etki ettiği söylenebilir (Peker, 2010, s. 144). Mizaç üzerinde etkisi bulunan bir diğer husus ise kişinin bedensel yapısı/kimyasıdır. Hormonların (bez salgılarının) huysuzluk, ruhsal çöküntü, bıkkınlık, çabuk duygulanma, öfkelenme gibi hallere sebebiyet verdiği tespit edilmiştir (Baymur, 2015, s. 272). Benzer şekilde bir takım iltihaplı, ateşli hastalıkların da mizaca etki edebildiği gözlemlenmiştir (Hökelekli, 2008, s. 164). Beden yapısının mizaç üzerinde etkili olduğu görüşü M.Ö. 4. Yüzyılda Hipokrat tarafından dile getirilmiştir (Baymur, 2015, s. 272).

Mevlânâ insanın tabiatı ve mizacını “hekim” metaforu ile aktarmaktadır:

Müftüler fetva bile verseler kalbine danış. Gönlünde bir anlam var senin, müftülerin fetvalarını ona bildir de hangisi uygunsa ona uysun. Hani hekim de hastanın yanına geldi mi içindeki hekimden sorar. Çünkü senin içinde bir hekim vardır ki o, tabiatındır senin; bir şeyi istemez, bir şeyi kabul eder. Bundan dolayı da dıştaki hekim, içtiğin filân şey nasıldı, ağır mıydı, hafif mi, uykun nasıl diye sorar. O, dıştaki hekime içinden haber verir, dıştaki hekim de ona göre bir hükme varır, bir hüküm verir. Şu hâlde asıl hekim, içteki hekimdir, insanın tabiatıdır. Bu hekim zayıflarsa, insanın mizacı bozulursa bu arıklık yüzünden her şeyi ters görür insan da eğri hükümler verir. Şekere acı der de sirkeye tatlı der. Bu yüzden de tabiatın önceki haline gelmesi için ona yardım edecek bir dış hekime muhtaç olmuşuzdur. Fakat bundan sonra da hasta, gene kendisini kendi hekimine gösterir, ondan fetva alır. Tıpkı bunun gibi anlam bakımından da insanın bir mizacı, bir tabiatı vardır; o arıklaştı mı iç duyguları ne görür ne söylerse tersinedir. Peygamberlerle erenler de hekimlerdir. Mizacının, tabiatının doğru-düzen bir hale gelmesi, gönlünün, dininin kuvvetlenmesi için ona yardımda bulunurlar (Mevlânâ, 2008, s. 96).

Böylece insanın tabiatının; iyi bir karar mekanizması olduğunu fakat bozulduğu takdirde düzelebilmesi için dış etkenlere ihtiyaç duyduğunu dile getirmektedir.

1.3.2.3. Benlik

Kişiliği nitelemede sıkça kullanılan kavram “benlik” (self) kavramıdır. Benlik, bireyin kendini tanımlayışı, algılayışı, kendi kendini görüş tarzı olarak özetlenebilir.

Bireyin psiko-sosyal gelişimi sırasında şekillenen benlik, çevresel ve kalıtsal öğelerin ortak ürünüdür (Aslan, 1992, s. 7).

Benlik, bireyin kimliği, değer yargıları, amaçları, yetenekleri, sınırları vb. gibi kendisi hakkında algılayabildiği duygu, düşünce ve tutumların tamamı kendine biçmiş olduğu değerdir (Karaca, 2015, s. 187). Benlik kişinin benlik algısını yansıttığı için bilişsel ve içgörüseldir; ayrıca sosyal bilişim ve içgüdüyü kapsayacak biçimde etkileşimseldir (Kağıtçıbaşı, 1998, s. 83-84; Sayar, 2003, s. 78). Bireyin kendisini ve çevresini bu algılayış tarzı, onun genel tutum ve davranışlarını önemli ölçüde etkiler. Kişiliğimizin bütün özelliklerinin benliğimizde tam olarak temsil edilmesi imkânsız değilse de çok zorlu bir süreçtir. Çünkü kişiliğin bazı özelliklerinin farkına varılabilirken bazıları fark edilmeyebilir, bireyde olumlu yönlerini görüp, kötü yönlerini dikkate almama eğilimi bulunabilir ya da kişi bazı yönleri hakkında yanlış bilgiler edinmiş olabilir. İşte kısacası eksik veya tam, doğru veya yanlış olan bireyin “kendi”sine ilişkin bu tür görüşleri benlik kavramıyla ifade edilir ve kişiliğin öznel (subjektif) yönünü temsil eder (Hökelekli, 2008, s. 166).

Geçtan, kişinin geçmişe dönük “nedenler”inin yetişkinlik dönemine yansıdığını belirtmektedir. Örneğin bireyin çocuklukta kendisi için önem taşıyan büyüklerinin ona karşı gösterdiği ilgisizlik, kötü sıfatlarla çağırma, dayak ya da gereksiz yere ceza verme, azarlama gibi itici tutumların, şahsın kendisine ilişkin olumlu görüşler geliştiremediğini aktarmaktadır. Bununla birlikte çocukluk dönemindeki olumsuz yaşantıların yetişkinlik dönemine yansımaları arasında şunlar sayılabilir: İnsanlarla bir aradayken yaşanan genel bir korku, yalnızlık, önyargı kaynaklı süregelen bir öfke halinin birikimi olan düşmanca eğilimler, söz konusu eğilimlere eşlik eden değersizlik duyguları ve günlük hayatın normal sorunlarına ilişkin yaşanan sonsuz kaygılar (Geçtan, 2002)¹.

İç varlığımızın bütününe oluşturan benliği tanımlayabilmek için aşağıdaki sorular ışığında bazı çözümler yapılabilir:

- **Ben Kimim?** sorusuna verilen cevap bireyin kimliğini ortaya koyar. Kimlik, benlik bilincinin değişmez unsurlarını ifade eder. Buradaki nitelermeler

¹ Daha geniş bilgi için bkz. Engin Geçtan, İnsan Olmak.

varoluşsal, toplumsal ve kültürel aidiyetler içerisinde bireyin kendini nasıl kavradığını ortaya koyar, “Ben Arap’ım, ben Müslüman’ım, ben kadınıam, ben muhafazakârım” gibi (Hökelekli, 2008, s. 166-167).

- **Ben Neyim?** Bazı şahıslar bu soruyu “Ben zekiyim, çalışkanım, becerikliyim, güzelim” şeklinde olumlu olarak cevaplandırabilir. Bazılarının cevapları ise “Ben geri zekâlıyım, tembelim, çirkinim, beceriksizim” gibi olumsuz nitelendirmeleri içerir (Baymur, 2015, s. 285).
- **Ben ne yapabilirim?** Bu sorunun cevabı kişinin kendindeki yetenekleri nasıl algıladığına işaret eder. Burada da bireyin kendi için olumlu ve olumsuz değerlendirmeleri vardır: “Ben iyi yemek yaparım, müzikten anlarım, fiziğe kabiliyetim var” ya da “Matematikten hiç anlamam, yüksek lisans tezimi asla yazamam, top oynamayı hiç beceremem” gibi (Baymur, 2015, s. 285).
- **Benim için neler değerlidir? Ben ne yapmalıyım ne yapmamalıyım?** Örneğin bireyin kendine göre edindiği, “Tutumlu olmalıyım”, “Her zaman önce kendimi düşünmeliyim”, “İbadetlerimi aksatmamalıyım”, “Paylaşımında bulunmalıyım”, “Dürüst olmalıyım” gibi olumlu ya da olumsuz yargılardan oluşan değerler sistemidir. Bu da benliğin önemli bir yanındır (Hökelekli, 2008, s. 167, Baymur, 2015, s. 285).
- **Hayatta ne istiyorum?** İyi bir; insan, avukat, öğretmen, büyük bir düşünür, mükemmel bir ev hanımı olmak gibi cevapları içeren bu bölüm benliğin ‘emeller ve idealler’ yönünü oluştur (Hökelekli, 2008, s. 168, Baymur, 2015, s. 285).

Bu sorulardan hareketle benliğin, kişinin özellikleri, kabiliyetleri, değer yargıları, emel ve ideallerine ilişkin kanılarından oluştuğu söylenebilir. Her bireyin benliğini tanıma kabiliyeti farklı olabilir, herkes bu soruları aynı nitelikte sormayabilir ve aynı şekilde cevaplamayabilir.

1.4. DİN-KİŞİLİK İLİŞKİSİ BAĞLAMINDA “DİNİ KİŞİLİK” KAVRAMI

İnsanlık tarihinin ilk zamanlarına gidildiğinde bile dinin bireyin kişiliğinde yer edinen bir olgu olduğu gerçeği ile karşılaşılır. Birey en ilkel zamanlarda sosyal gruplar

içerisinde yaşadığı gibi, bir din içerisinde de yaşamıştır (Freyer, 1964, s. 31). Çünkü inanma duygusu, yaşamın temel dayanak noktasıdır. İnsan, davranışlarındaki bütünlüğe sadece inançları ile ulaşır. İnanma, insan için temel faaliyetlerden biri olup başta gelen ihtiyaçlardandır (Hökelekli, 1985, s. 22).

Din, insanın kişilik gelişimine etki eden çevresel ve psikolojik etkenlerin en önemlilerinden biridir. Bireyin ruhsal açıdan sağlıklı olmasında ve olumlu kişilik özellikleri elde etmesinde dinin büyük etkisi vardır (Peker, 1986, s. 103-105). Dinin kazandırdığı ahlâkîlik, bireylerin toplumsal hayatlarını düzenlemelerinde, toplumsal ilişkilerini sürdürmelerinde, oldukça etkili olur (Okumuş, 2017, s. 28). Bütün dinler, bilhassa da İslâm dini, uygulandığı takdirde bireye dolayısı ile topluma olumlu kişilik özellikleri kazandıracak esaslara sahiptir (Peker, 1986, s. 105; Okumuş, 2017, s. 28). Kur'an'ın güzel ahlâka vurgu yapan ayetleri, İslâmiyet'in rol modeli Hz. Muhammed'in ahlâkî kişiliğini öne çıkaran ayetler ve hadisler ile sağlam bir ahlâkî şahsiyet kazanmış iman sahibi bireyler ve toplum meydana getirmeyi hedeflemesi İslâm dininin ahlâkî boyutunu ortaya koymaktadır (Okumuş, 2017, s. 28). İslâm'ın ahlâkî ilkelerine sevgi, şefkat, adalet, doğruluk, iyilik ve yardımda bulunma gibi birçok örnek verilebilir. Bu ahlâkî esaslara sahip olmanın yolu, dinî esaslara samimiyetle inanmak, onları sevgi temelli bir eğitimle öğrenip benimsemek ve uygulamaktan geçmektedir (Peker, 1986, s. 105).

Whitehead'a göre, dinin ortaya çıkarması gereken kişisel yapının değeridir. Ona göre, bireyin kişilik yapısı imanı doğrultusunda gelişmektedir. "Bu durum hiç kimsenin kendisinden kaçamayacağı bir dinî doğrudur." İnsanın kişilik yapısı ve hayata karşı takındığı tutum, sonuçta onun inançlarına dayanır. (Whitehead, 1994, s. 91-92).

Sosyal bir varlık olan insan, dış etkenlerin yıkıcı etkilerini göreceli olarak azaltabilen dünya ötesi bir prensip olmadan varoluşu ve ahlâkî özerkliği için gerçek bir neden bulamaz. İlâhi bir varlığa bağlanmayan kişi, dünyadaki fiziksel ve ahlâkî zorluklara kendi kaynakları ile karşı duramaz. Zorluklar karşısında direnebilmesi için kitleler içinde onu boğulmaktan koruyacak fizik ötesi bir deneyimin varlığına ihtiyaç duyar (Jung, 1999, s. 60-61). İlâhi bir varlık ile bağ kuran bireyin inancı, onun ruhsal sistemi içinde kendini gösterir. Din, inanan insanda duygu, düşünce, algılama, mantık,

kişilik ve davranış temeline yerleşerek sosyal, kültürel ve kişiliksel bir yapıya dönüşür (Gürses, 2001, s. 80).

Sonuç olarak dinî hayat, bireyin kişiliğini etkilerken, bireyin sahip olduğu kişilik özellikleri de dinî yaşantısının şeklini belirlemede etkili olmaktadır. Bu açıdan, din ile kişilik arasında karşılıklı bir ilişki vardır (Karacoşkun, 2015, s. 198). Din kişiliğin şekillenmesini ve bu şeklin tek merkez etrafında toplanmasını sağlar. Kişilik de kendi kapasitesi ölçüsünde dinin yaşanmasına olanak verecektir. Başka bir şekilde ifade etmek gerekirse din, kişiliğimizden aldığı kuvvet ile canlılık kazanmaktadır (Hökelekli, 2002, s.90). Din ve kişiliğin birbirleri ilişkileri sonucunda ortaya çıkan, bireyin kendine mahsus dinî özelliklerinin tümü dini kişilik kavramı içerisinde değerlendirilebilir. Dinî kişilik, kişilikten tamamen ayrı bir nitelik taşıyamaz fakat din referanslı ya da dine karşı olma gibi bir tutum eksenli davranışlar, özel olarak din psikolojisi alanının araştırma konusu içerisine girer (Karacoşkun, 2015, s. 210).

Bireyin dinî görünümü (inanç, duygu, düşünce, şüphe, dinî tutum ve davranışları, dine yaklaşım biçimi ve dinî esasları değerlendirme şekli), dinî kişiliğini oluşturur. Bireyler dinî kişilik yönünden çeşitlilik gösterirler. Bu hem aynı dine inananlar için hem de bir dine karşı olanlar için geçerlidir (Peker, 2010, s. 144,145).

Dinî kişilik özelliklerini esas alarak dindar kişilikleri çeşitli gruplara ayıran psikologlar olmuştur. Örneğin Jung, bireyleri kişilik özellikleri bakımından “içe dönük”, “dışa dönük” şeklinde sınıflandırdığı gibi, dinî kişilikleri de bu iki gruba ayırmıştır. Jung’a göre dışa dönük tipler; dünya beklentisi içinde olan, iyimser, akla önem veren, din ve dünya hayatını birlikte yürüten kimselerdir. İçe dönük tipler ise; karamsar, hayal gücü yoğun, mistik, şiddetli günahkarlık ve suçluluk korkusu içinde olan tiplerdir. Diğer bir psikolog Carl Schneider, aklî yönü, fikrî yönü, duygusal yönü ağır basan dini kişilik tiplerinden söz eder (Schneider, 1929, s. 19-42). Ülkemiz din psikologlarından Peker dinî kişilik için şu gruplamayı yapar:

- İnançla ilgili esasları kabul etmeyen, dinin gereksiz olduğunu savunanlar.
- Dinde inancı esas alan, akli yönü ağır basan ve ibadete önem vermeyenler.
- Dinin özünden çok dinî uygulamaları ve şekli daha çok önemseyen, bu bağlamda duygusal yönü daha ağır basanlar.

- İstek ve arzularını frenleyip daha çok zikre önem veren mutasavvıf kişilikler.
- İnançsız bir ibadetin, yetersiz ve noksan olacağını savunan, akli ve duygusal yanlarını dengede tutanlar.
- İnanmadıkları halde inanmış gibi hareket edenler (Peker, 2010, s. 145-146; Karacoşkun, 2015, s. 198-199).

1.5. KUR'AN BAĞLAMINDA DİNÎ KİŞİLİK TİPLERİ

Bu bölümde inanç ve davranışları çerçevesinde Kur'an'da geçen bazı kişilik tipleri kısaca ele alınmaya çalışılacaktır. Daha çok inanç eksenindeki tanımlayıcı yönü baskın; mümin, kâfir ve münafık kişilik ile, tutum ve davranışlar açısından öne çıkan tiplerden ikisi: Muhsin ve zalim kişilik değerlendirilecektir.

1.5.1. İnanç Ekseninde Farklaşan Kişilik Tipleri

1.5.1.1. Mümin Kişilik Özellikleri

Mümin, 'iman eden kimse' anlamına gelmektedir. İslâmi literatürde mümin: Allah'a, gönderdiği peygamberlere ve onlar aracılığı ile gönderdiği vahiylerle tam manası ile inanıp, kabul ve tasdik eden kimselerdir (Akseki, 1976, s. 60). İslâm dinine göre en ideal kişilik; mümin kişilik, en iyi model ise Hz. Muhammed'dir. Karakter özelliği açısından, dürüst ve güvenilir olan mümin kişilik, ahlâkî özelliklerin tamamını kendisinde barındıran erdemli bir insan modelidir (Karaca, 2015, s. 199). Kur'an'da anlatılan mümin kişilik özellikleri dikkate alındığında öne çıkan maddelerin bir kısmı şu şekilde sıralanabilir: Allah'a teslim olan, O'na güvenen, bütün peygamberlere inanan, sabırlı, iffetli, merhametli, haset etmeyen, namazı dosdoğru kılan, oruç tutan, zekât ve sadaka veren, kötü zanda bulunmayan, yalan söylemeyen, alçakgönüllü, iyiliği emredip kötülükten alıkoyan, Allah'ın yarattıklarını düşünen, yararlı işler yapan vs. sayılan bütün bu özellikler İslâm dininin mümin kişilik modeli için belirttiği davranış özellikleridir. Bu davranışları gerçekleştirmek mümin kişilerin ideal benliklerini gerçekleştirmelerini sağlayacaktır. Kur'an'da mümin kişilik özellikleri ile alakalı çok sayıda ayet mevcuttur. Bu ayetlerin tamamına burada yer vermek mümkün olmayacağından birkaç özelliği içerisinde barındıran ayetlerden birini örnek verelim:

Yüzlerinizi bazen doğuya, bazen batıya çevirmeniz fazilet değildir. Asıl fazilet; bir kimsenin, Allah'a, âhîret gününe, meleklere, kitaba ve peygamberlere iman etmesi; sevdiği maldan, yakınlarla, yetimlere, yolda kalmışa, dilenenlere ve kölelere harcaması, namazı kılması, zekâtı vermesi; söz verdiğinde sözünde durması, sıkıntıda, hastalık halinde ve savaşın şiddetli zamanında sabredip direnmesidir. İşte bunlardır o doğru olanlar ve o korunan muttakiler (Bakara 2/177).

1.5.1.2. Kâfir Kişilik Özellikleri

Kâfir, “örtmek, gizlemek; nankörlük etmek” gibi anlamlara gelmektedir (Sinanoğlu, 2002, s. 533). Gerçek ve doğru olan inancı örttüğü, yanlış olan şeylere inandığı için böyle kimselere kâfir denilmektedir. İslâm dininde, temel inanç esaslarından bir veya birkaçını ya da tamamını reddeden kişiler kâfir olarak değerlendirilmektedir (Akseki, 1976, s. 60).

Kur'an'ı Kerim pek çok ayette kâfirlerin özelliklerine işaret etmekte, onların tutum ve davranış özellikleri üzerinde durmaktadır. Allah'a, gönderdiği peygamberlere, ahiret gününe inanmayan, alaycı, nankör, müminlere karşı düşman, haset eden, ahdini bozan, sıla-i rahimi kesen, kötülüğü emredip iyilikten alıkoyan, ahlâksız vs. kimseler Kur'an'da kâfir kişilik özellikleri arasında sayılmaktadır. Kâfir kişiliğe örnek olarak verilebilecek ayetlerden biri şöyledir:

Sonra biz peş peşe peygamberlerimizi gönderdik. Herhangi bir ümmete peygamberlerinin geldiği her seferinde, onlar o peygamberi yalanladılar; biz de onları art arda yok ettik ve onları ibret hikayelerine çevirdik. Olmaz olsun inanmayanlar toplumu! (Mu'minun 23/45)

1.5.1.3. Münafık Kişilik Özellikleri

Münafık sözcüğü, inanmamasına rağmen kendisini mümin olarak gösteren kişi demektir. Münafık kelimesi, Kur'an terminolojisinde “halis münafıklar” ve “iman ile küfür arasında gidip gelen, şüphe içinde sürüklenen imandan ziyade küfre yakın, çift şahsiyetli insanlar” şeklinde iki farklı tip insan için kullanılmaktadır. Halis münafıklar

müminler ile karşılaştıkları zaman inandıklarını söylerler; fakat esas taraftarlarıyla bir araya geldiler mi “Müminlerle alay ediyoruz” derler. Diğerleri ise Resûl-i Ekrem’e inandıklarını sanmakla beraber mühim işlerde din dışı otoritelere başvurmayı seçmekte, ancak başlarına bir musibet gelindiğinde Hz. Peygamber’e gitmektedirler. Sonuç olarak bu grubun hak dine bağlılıkları dünyevî menfaatleri bakımından değişmektedir (Alper, 2006, s. 565).

Kur’an-ı Kerim, diğer olumsuz kişilik tiplerinden ziyade münâfıklar üzerinde durmaktadır. Çünkü münafıkların anlaşılabilmesi pek kolay değildir. İçleri ve dışları bir olmadığından sürekli farklı görünmektedirler. Bu tipler kendilerini gizleme hususunda uzmanlaşmışlardır. Sürekli gelgitler yaşamaktadırlar, başkalarını aldatma konusunda kendilerine güveniyor gözükseler de gerçekte pek de rahat değildirler. Daima kendilerini ele verme korkusu taşımaları bunun bir göstergesidir. Bu sebeple de korkuyu ve kişisel çıkarları esas alan belli tutum ve davranışları kişiliklerinin bir parçası haline getirmişlerdir. Onların psikolojik yapılarını anlamaya çalışırken, bu tutum ve davranışlarına bakmak yararlı olacaktır (Karaca, 2015, s. 203).

Kur’an’ı Kerim’e bakıldığında münafıkların en belirleyici özelliklerinin başında, rahatlıkla yalan söyleyebilmeleri gelmektedir. Bununla birlikte; gizledikleri meselelerin ortaya çıkması tedirginliğinin verdiği korkaklık, ikiyüzlülük, sözünde durmama, kibirlilik, önyargılı olma, bozguncu ve alaycı olma, gösterişe önem verme, sevgi, saygı ve fedakârlık gibi hususlarda cimri davranma münafıkların diğer özelliklerindedir. Münafıkların kişilik özellikleri hakkında bilgi veren çok sayıda ayet vardır. Bunların bazıları şöyledir:

“Onlar (münafıklar) diyorlar ki; ‘Biz Allah’a ve Resulü’ne ittat ettik.’ Sonra da içlerinden bir grup; bu sözden hemen sonra söylediklerinden vazgeçip yüz çeviriyorlar. İşte onlar mümin değildirler” (Nur, 24/47).

“Onlar müminler ile kâfirler arasında bocalayıp dururlar: Ne onlara bağlanırlar ne de bunlara. Her kimi de Allah şaşırsa, artık ona sen yol bulamazsın” (Nisa 4/143).

“Rızanızı almak için size (gelip) Allah’a and içerler. Eğer mümin iseler Allah ve Rasûlünü razı etmeleri daha doğrudur” (Tevbe, 9/77).

1.5.2. Tutum ve Davranışlar Ekseninde Farklılaşan Kişilik Tipleri

1.5.2.1. Muhsin Kişilik Özellikleri

Muhsin, ihsan sözcüğü ile aynı kökten gelmektedir. İhsan genel olarak “yaptığı işi güzel yapmak” ve “başkasına iyilik etmek” biçiminde iki farklı manada kullanılmaktadır. Buna göre muhsin, ihsanda bulunan kişidir. Bir kişinin yaptığı fiillerin/amellerin ihsan derecesine varabilmesi, neyi nasıl yapması gerektiğini iyi bilmesi ayrıca bu bilgiyi en güzel şekilde davranışlarına yansıtması gerekmektedir. İhsan, ahlâk kaynaklarında genel olarak; “iyiliklerde farz olan asgari ölçüyü aşip kendi isteğiyle, severek daha fazlasını yapmak” anlamında kullanılır. İslâm âlimleri tarafından paylaşılan bir düşünceye göre ihsan adaletin üstünde bir derecedir. Borcunu ödemek, alacağını almak adalet iken, üzerine düşenden fazlasını vermek, alması gerekenden daha azını almak ise ihsandır. Bu sebeple adaleti gözetmek vacip, ihsanı gözetmek mendup ve müstehaptır (Çağırıcı, 2000, s. 544).

Âl-i İmrân suresinde ‘iyilik eden’ kimseler yani muhsin kimselerin karakteri ile ilgili bazı özelliklerden bahsedilmektedir:

Rabbimizin affına mazhar olmak ve Allah'a karşı gelmekten sakınanlar için hazırlanmış genişliği göklerle yer arası kadar olan cennete koşun. Onlar (Allah'tan hakkıyla korkanlar), bollukta ve darlıkta Allah yolunda harcarlar, öfkelerini yutarlar, insanları bağışlarlar. Allah muhsin olanları (iyilik edenleri) sever. (Âl-i İmrân 3/133-134)

Ayette görüldüğü üzere; ‘Allah’tan hakkı ile korkanlar’ ve ‘muhsinler (iyilik edenler)’ beraberce anlatılmaktadır. Yani sadece iyi ve yararlı işler yapmak yeterli görünmemektedir. Kişinin gerçek anlamda muhsin bir kişiliğe sahip olabilmesi için iyilikler yapmakla birlikte Allah rızasını da düşünmesi gerekmektedir. Ayete baktığımızda ortaya çıkan diğer özellikler; öfkelerini yutmak, bolluk ve darlık zamanlarında Allah yolunda harcamak ve insanları bağışlamaktır. Buradaki bütün özellikler, sadece ahiret saadetine yönelik değil; aynı zamanda dünya hayatını da güzelleştirici niteliklerdir (Karaca, 2015, s. 206). Burada tamamına yer veremediğimiz diğer ayetlere bakıldığında muhsin kişilik özellikleri için; bozgunculuk yapmayan, Allah yolunda her türlü sıkıntıya katlanan, sabırlı vs. gibi özellikler sayılabilir (Bkz. 7/56, 9/20, 11/115). Sonuç olarak tam manası ile muhsin olan kimseler, her aşamada

daha güçlü ve dayanıklı bir kişiliğe sahip olmaktadırlar.

1.5.2.2. Zalim Kişilik Özellikleri

Zalim kelimesi, zulm sözcüğünden türemiş olup, sözlük anlamı “bir şeyi ait olmadığı yere koymak” anlamına gelmektedir. Din, ahlâk, hukuk vb. alanlarda terim olarak “belirlenmiş sınırları çiğneme, haktan bâtila sapma, kendi hak alanının dışına çıkıp başkasını zarara sokma, rızası olmamasına rağmen birinin mülkü üstünde tasarrufta bulunma, zorbalık bilhassa “güç ve otorite sahiplerinin yaptığı haksız ve adaletsiz uygulama” gibi anlamlarda kullanılmaktadır (Çağırıcı, 2013, s. 507). Zalim bahsi geçen bu davranışları uygulayan kişiye denir.

Kur'an-ı Kerim' de zalim ve zulüm kavramlarına sıkça rastlanmaktadır. Bu da Kur'an-ı Kerim'in bu kavramlara verdiği önemi göstermektedir. Kur'an'a bakıldığında zulüm davranışının üç kategoriye ayrıldığından bahsedilebilir. Birincisi; insanın Allah'a şirk (ortak) koşması, ayetlerini yalanlaması, inkâr etmesi zulmüdür. En büyük zulüm bunlardır (Ateş, 1997, s. 374). Kur'an'da bu konuda çok sayıda ayet vardır (Bkz. Lokman 31/13; Hûd 11/18; En'âm 6/21 vd.). Bunlardan biri örnek olması açısından şöyledir: *“Allâh hakkında yalan uydurandan ve kendisine gelen doğruyu yalanlayandan daha zâlim kim olabilir? Cehennemde kâfirler için bir yer yok mudur?”* (Zümer 39/32) İkincisi; insanlar arası zulümdür (Ateş, 1997, s. 374). Bu insanlar kişi haklarına tecavüz eder, başkalarına haksızlık eder vs. Sosyal zulüm kavramı içerisinde değerlendirilebilecek bütün davranışlar bu grupta yer alır. Geçmişte yer almış veya günümüzde devam eden bazı çatışma ve savaşlar, insanlar arası ilişkilerde görülen çekişmeler, şiddet, torpil, baskı vs. hep bu kategoridedir. Örneğin: *“Ceza ve sorumluluk ancak, insanlara haksızlık edip, yeryüzünde haksızlıkla azgınlıkta bulunanlardır. İşte bunlara ahirette can yakıcı bir azap vardır”* (Şûra; 42/42) ayetinde insanlar arası zulümden bahsedilmiştir. Üçüncüsü: Kişinin kendi kendine zulmüdür. Başta şirk olmak üzere her çeşit kötülüğü yapmak, günah işlemek nefse zulümdür. (Ateş, 1997, s. 374)

Biz hiçbir elçiyi, Allâh'ın izniyle itâ'at edilmekten başka bir amaçla göndermedik. Eğer onlar, kendilerine zulmettikleri zaman sana gelseler, Allah'tan, günâhlarını

bağışlamasını isteseler ve Elçi de onların bağışlanmasını dileyseydi, elbette Allâh'ı affedici, merhametli bulurlardı. (Nisa 4/64), “Her kim Allah'ın hudutlarını aşarsa, kendine zulmetmiş olur” ayetlerinde insanın kendi nefesine zulmü kast edilmiştir.

İKİNCİ BÖLÜM

CAHİT ZARİFOĞLU'NUN ESERLERİNDE DİNÎ KİŞİLİK

2.1. Cahit Zarifoğlu'nun Hayatı:

Şair ve yazar Cahit Zarifoğlu, 1 Temmuz 1940 Ankara doğumludur. Memleketi Maraş'tır. Tam adı: Abdurrahman Cahit Zarifoğlu'dur. Babası, ilk memuriyeti ilkokul öğretmenliği olan ve memuriyet esnasında hukuk tahsil eden ve bu sebeple daha sonrasında hukukçu olan Maraşlı Zarifzadelere Niyazi Bey; annesi ise Maraşlı Evliyazadelere Şerife Hanım'dır. Niyazi beyin memuriyeti dolayısıyla Zarifoğlu'nun tahsil/öğrenim hayatı çeşitli şehirlerde geçmiştir. İlkokula Siverek'te başlamış olan Zarifoğlu, ikinci sınıfa Maraş'ta devam etmiş, üç, dört ve beşinci sınıfları Ankara'da İsmetpaşa ve Necatibey ilkokullarında okumuştur. Ortaokula Kızılcahamam'da başlamış ikinci ve üçüncü sınıfları Maraş Lisesi orta kısmında tamamlamıştır. Lise öğrenimine de Maraş Lisesi'nde başlamış olan Zarifoğlu; son sınıfta iken iki dersten bütünlemeye kalıp üç yıl bu dersleri veremediğinden öğrenimini gecikmeli tamamlamıştır (1956-1961). Lise döneminde kaldığı derslerden dolayı beklemede iken Maraş'ın Pazarcık ilçesinde vekil öğretmenlik yapmıştır. Özdenören, o günlere ait anılardan birini şu şekilde aktarmıştır:

Cahit çocuklarla, hatta bebeklerle arkadaşlık etmeyi hep sevmiştir. Yalnızlıkla dolu hayatının en koyu dönemlerinden birini o yıl geçirdiği hâlde çocuklara öğretmenlik yapmaktan sıkılmamıştı, zaman zaman bu öğretmenlik dönemini zevkle anardı. Bir gün, sınıfında geçen şöyle bir anekdot aktarmıştı: Dersin konusu gecenin gündüzün, mevsimlerin oluşumu. Cahit dünyanın, ayın, güneşin yuvarlak olduğundan bahsediyor ve:

-İşte çocuklar, diyor; dünya hem kendi etrafında hem de güneşin etrafında döner, böylece...

Fakat daha Cahit sözlerini bitirmeden, öğrencilerin arasında bir bıdık, gözleri iri iri açılmış:

-Yoğu ula! (yok ulan deme anlamında) diyerek Cahit'in sözünü kesiyor. Cahit bu anekdotu yeri düştükçe haz duyarak anlatırdı (Özdenören, 2007).

Zarifoğlu lise döneminde Erdem Beyazıt, Rasim Özdenören, Alâeddin Özdenören'in de içinde yer aldığı bir edebiyat grubuna dahil olur ve belli başlı

dergileri takip etmeye başlar. 1957’de okul dergileri Hamle’nin çıkışına katılır. İlk şiirleri, denemeleri burada yer alır. 1958’de “Genç Şairler Antolojisi” isimli bir kitapta bir şiiri ile görünür. 1959’da lise sonda iken uçma tutkusuna kapılır, odasının duvarlarını uçak resimleri ile süsler, pilot olmak ister fakat bu hayalini gerçekleştiremez (Kahraman, 2003, s.9).

1961 yılında lise bitince İstanbul’a gönderdiği haberin sonucunda Beyazıt ve Özdenören’ in kendisini İstanbul Üniversitesi Alman Dili ve Edebiyatına bölümüne kaydetmesi üzerine ilginç bir şekilde üniversite öğrenimine başlamış olur. Fakat maddi sıkıntılar dolayısı ile sürekli çalıştığından ötürü üniversiteyi ancak 1971’de tamamlayabilir. Karşılaştığı maddi zorlukları “yaşamak” adlı eserindeki bir anısında şöyle dile getirir:

...Karaköy’e kadar yürüyeceğim. Vapur için öğrenci pasom var. Kadıköy’den Suadiye’ye kadar dört km’yi ya yürüyeceğim ya da yürümeyeceğim. Otobüs yirmibeş kuruş. Benim bu gece on kuruşum var. Şimdi kim olduğumu anlıyorum, elimde net delillerim var, zihinsel bütün imkanlarımla, duyularımın bütün imkanlarıyla şimdi bu onbeş kuruşun peşindeyim. Bu kadar küçük ve net bir hedefe hayatın bütün amacımış gibi yönelmem ben’i basit hatlarla şekillendiriyor (Zarifoğlu, 2017a, s. 79).

Zarifoğlu üniversite döneminde geçirdiği bu on yıllık süreçte; 1962 ‘de “Açı” dergisini çıkarmış fakat bu girişim tek sayılık bir deneme olarak kalmıştır. 1965’de “Yeni İstiklal” gazetesinde Abdurrahman Cem adıyla, 1966’da ise Diriliş dergisinde şiirleri yayımlanmıştır. “İns” adlı hikayesi ile yine Diriliş dergisinde yer almış, aynı yıl; Yeni Dergi, Papirüs, Soyut gibi dergilerde az da olsa yazılarına yer verilmiştir. 1966, Zarifoğlu’nun edebiyat dünyasında tanınmaya başladığı tarih olmuştur (Özdenören 2007).

1967’de Babıalide Sabah gazetesinde sekreter olarak çalışmaya başlar, Almancasını geliştirmek amacıyla Almanya’ya gider, ayrıca ilk kitabı yayınlanır: İşaret Çocukları. 1972’de özel bir lisede Almanca öğretmenliği yapar, otostopla Avrupa’yı gezer. 1973’de Yedi Güzel Adam yayınlanır ve askerlik için Sarıkamış ve Kıbrıs’a gider, 1975’de terhis olur ve Ankara’da memurluğa başlar (Kahraman, 2003, s.10,11).

1976 Zarifoğlu için yoğun bir yıldır; Ayşe Hicret, Betül, Arife ve Ahmet isimli dört çocuğunun olacağı, Seyyid Kasım Arvasi'nin kızı Berat Hanım'la evlenir, TRT Genel Müdürlüğünde çevirmen olarak göreve başlar, "Mavera" dergisinin kuruluşu için rol alır ve dergi işleri için çok çeşitli yükümlülükler altına -isteyerek- girer. 1981'de çocuk edebiyatına yönelir ve bu alanda pek çok kitap yazar. 1984'de kendisine Türkiye Yazarlar Birliği Çocuk Edebiyatı ödülü verilir.

1987'de daha evvel hissettiği rahatsızlıkların şiddetli artışı ile hastaneye kaldırılan ve pankreas kanseri olduğu anlaşılan Zarifoğlu; son aylarını Cerrahpaşa hastanesinde hastalığın ağır şartları içinde geçirmiştir. 7 Haziran günü Beylerbeyi'nde ailesine ait bir evde vefat etmiş; Küplüce'de aralarında bilginler, şairler ve yazarların bulunduğu İstanbul Boğaz'ına bakan bir mezarlığa defnedilmiştir (Kahraman, 2003, s. 11). Son anlarını kayınpederi Kasım Arvasi şöyle aktarmıştır: "Son anında bütün ev halkı onun için okudu. O kendisini ellerini ayaklarını düzeltti. Kibleye yönelmemizi istedi. Ağabeyi Sait'in sorduklarını da cevaplamadı. Parmağıyla susturdu. Kelime -i Tevhid getirdi durmadan, ruhunu çok güzel teslim etti" (Haksal, 1987, s. 86). Bizlere ise izi kaldı.

2.2. Eserleri:

Zarifoğlu'nun ardında bıraktığı eserler türlerine göre aşağıdaki gibidir:

Şiir:

Yedi Güzel Adam

İşaret Çocukları

Menziller

Korku ve Yakarış (Toplu halde: Şiirler)

Hikâyeler:

İns

Roman:

Savaş Ritimleri

Anne (Toplu halde: Romanlar)

Günlük:

Yaşamak

Oyun:

Radyo Oyunları

Deneme:

Bir Değirmendir Bu Dünya

Zengin Hayaller Peşinde

Mektup:

Mektuplar

Tiyatro:

Sütçü İmam

İnceleme:

Rilke'nin Romanında Motifler

Eleştiri:

Okuyucularla

Konuşma:

Konuşmalar

Çocuk Hikâyeleri:

Serçekuş

Katıraslan

Ağaçkakanlar

Yürekdede ile Padişah

Gülücük

Ağaç Okul (Çocuklara Afganistan Şiirleri)

Küçük Şehzade

Motorlu Kuş

Kuşların Dili (Toplu halde: Çocuklarımızla Atlara Biniyorduk)

2.3. Kişiliği ve Sanatı Üzerine:

Abdurrahman Cahit Zarifoğlu; sanatı ve dünyası birbiriyle özdeş, birbiriyle çelişmeyen, insanı kimi zaman şaşırtan, kimi zaman olağan bir durum sergileyen, kendini kolay kolay ele vermeyen, ele avuca sığmaz özgünlüğe sahip bir kişilik sergilemiştir. Ruhundaki iniş çıkışlar, sosyal hayatındaki kapalılık sanatına da yansımış fakat o bunu bile isteye yapmamış, doğası gereği; kişiliğinin yansımaları

sonucunda böyle olmuştur (Haksal, 2015, s. 9). Rasim Özdenören bir röportajında Zarifoğlu'nun tek düze birisi olmadığına dair şu cümleleri kurmuştur:

Cahit bir yanıyla çok olgun, bir yanıyla çocuksu, bir yanıyla çok üstün bir sorumluluk taşır, öyle bir yanı var; fakat tam tersi bir yönü de var, tek düze birisi değil. Cahit, bakarsınız bir anda her şeyi yüzüstü bırakıp çekip gidebilir. Nedir onu oraya sevk eden onu biz bilemeyiz. Onu belki kendisi bile bilmiyordur (Akt: Topal, 2018, s. 212).

Zarifoğlu, hayal dünyasının geniş ve algısının kuvvetli olması sebebi ile en olmadık durumları dahi okunur hâle getirme gücüne sahip bir şahsiyet olmuştur. Sanatında yapmacıklıkla hareket etmemiş, içindeki acıları sevinçleri hüznüleri hayatın gerçeklikleriyle buluşturmuştur. Dağ ile söyleşmiş, deniz ile sohbet etmiş, tabiatta var olan güzellikler ile sürekli meşgul olmuş, kentten dağdağasında bile o doğasının arayışında olmuş, karadaki küçük bir işaret kendisine deniz feneri olmuştur. Haksal, onun yazılarının, şiirlerinin zenginliğinin Müslüman bakışının keskinliği, sezgisi ve gücünden kaynaklandığını iletmektedir (Haksal, 2015). Zarifoğlu, kendisini “yaşamak” adlı günlüğünde niçin yazdığı, sanatın ne olduğu noktasında sorgularken kendi için ölçünün başka olduğuna kanaat getirmiş; Ahmed el *Rufai*'nin “*Bir kimseyi havada uçuyor görürseniz buna bakmayın. Yaptıklarının şeriata uygunluğuna bakın*” sözüne atıfta bulunarak, sanat ve şeriatin iki kapı olduğunu belirtmiştir. Sanatın bu iki kapıdan geçtiği takdirde sanat olduğunu başka türlüsünün kendisi için makbul olmadığını ifade etmiştir (Zarifoğlu, 2017a, s. 110-112). Böylece bir insan olmanın yanı sıra, şair olarak da yaşamının amacının farklı olmadığını göstermiştir. Eserlerine bakıldığında İslâm'ın ve İslâmi motiflerin bir yaşam tarzı olduğu görülebilir. Onun için sanat; Rabbine sunabileceği salih amellerden biri olmuştur.

Rasim Özdenören, Zarifoğlu'nun karakter olarak; yolculukları, kıpırtıyı, hareketi, kımıldamayı hep sevdiğini, onun için hareket etmenin yaşamak olduğunu çünkü yaşamayı sevdiğini, hep bir tay gibi, bir tay hafifliği ve çevikliği içinde koşuşturduğunu anlatır ve kendisinin şunları söylediğini aktarır: “*Ben yaşarım. Hareketli, canlı, kıvıl kıvıl yaşarım. Ve hayattan sızlandığım hemen hiç görülmez.*” Hakikaten de ölümünden on üç yıl önce söylenmiş olan bu cümle, Zarifoğlu ölüm döşeginde yatarken de kanıtlanmıştır. Yaşama arzusunu yitirdiği yakınları tarafından hiç görülmemiştir (Özdenören, 2003, s. 37,38).

Yaşadığı dönemde ve vefatından sonra çevresince ardından iyilikle anımsanan Zarifoğlu'nun kişiliği üzerine yüzlerce yazı yazılmıştır. Onunla ilgili yazılar yazan isimlerden biri de İsmet Özel'dir. Özel, 1996'da yayınladığı yazıda Zarifoğlu'nu ne dediğini bilen, yaptığı işi ciddiye alan ve düşünceleri uğruna fedakarlığı göze almaktan çekinmeyen biri olarak tanıdığını ifade etmiştir. İnsan ilişkilerinde çifte standart uygulamayan bir sağlamlıkta yaşadığını, sorumluluklarını yerine getirdiğini; bu sorumluluklardan kurtulmak için farklı yolları kendine yaklaştırmadığını aktarmıştır. Bu sebeple dünya hayatını imkânlarla dolu olarak geçiremediğini de eklemiştir (Özel, 1987). 1995'te kaleme aldığı yazı da ise Zarifoğlu için; sıkıntılı ve kızgın olduğu zamanlarda dahi yüzünde hiç olumsuz bir ifade olmayan, şirin görünme gayesi bulunmayan, art niyet taşımadığına emin olarak konuşulabilecek insanlardan olduğunu, çoğu sanatçıda görülebilen kapris, kibir, geçimsizlik özelliklerinin kendisinde bulunmadığını aktarmıştır. Bununla birlikte hayat içindeki arayışlarının özgün ve etkileyici olduğunu, özveriye, tok sözlülüğe ve varoluş sevincine sahip bir kişilik olduğuna değinmiştir (Özel, 1995).

Konuşmalar kitabında Zarifoğlu'nun arkadaşları ile kendisinin sanatı ve kişiliği üzerine yapılan röportajda Erdem Beyazıt, Zarifoğlu'nun; kendi içine dönük, az konuşan, suskun biri olduğunu fakat konuşulanları bir teyp gibi kaydettiğini aktarmıştır (Zarifoğlu, 2017b, s. 149-150). Alaeddin Özdenören ise Zarifoğlu'nun en önemli özelliğinin iki yüzlü olmayışı olduğunu, olabildiğince cömert, çok dürüst ve yaşamın hiçbir aşamasından çekinmeyen; açlık, sınıfta kalmak, istikbale ilişkin endişeler duymak gibi korkuları olmayan, arkadaşlarına, sevdiklerine düşkün bir şahsiyet olduğunu aktarmıştır. Tartışmalara katılmadığını, konuşmadığını ya da konuştuğu zaman az konuştuğunu iletmiş ve şöyle demiştir:

“İndirgenemez bir yanı vardı Cahit'in. Sanırdınız ki, her şeye karşı ilgisiz bir tavır içinde. Fakat sonradan yazdıklarında görüyorduk ki, her şeyi dikkatle incelemiş, özümlemiş” (Zarifoğlu, 2017b, s.154).

Konuşmalar kitabında yer alan röportajlarda Rasim Özdenören, Zarifoğlu'nun kimsenin bilmediği ya da farkına varmadığı bir özelliğinin de 'insan sarraflığı' olduğunu dile getirmiştir. İradeli ve kararlı bir karaktere sahip, yaşlı ve özellikle çocuklarla kolayca ahablık kurabildiğinden söz edip ona dair şu cümleleri de dile getirmiştir:

Cahit'in birileri yapsın da ben de onların arkasından gideyim şeklinde bir karakteri yoktu. Müstakil hareket etmekten hoşlanırdı, mizacı böyleydi Cahit'in. Genellikle topluluk içinde veya sürü içinde bile kendi istiklalini her zaman hassasiyetle korurdu. Bizim, deminden beri sözü geçen bu arkadaş grubumuzun Cahit'le birlikte çeşitli ortak teşebbüslerimiz oldu. Cahit bu teşebbüslerin her birine katıldı, fakat bu teşebbüslerin içinde 'biricikliğini' de daima korumasını bildi (Bkz. Zarifoğlu, 2017b, s. 161).

Nabi Avcı, Zarifoğlu'nun ince bir nezaket anlayışının ve özümlemiş bir edebinin olduğunu, sorumluluk bilinci ile çevresindekileri utandıran bir gayretle çalıştığını, alelade işlere dahi sıkıca sarılarak o işleri alelade olmaktan çıkardığını aktarmıştır (Zarifoğlu, 2017b). Mesela yayımladıkları sanat dergilerinde sıradan bir iş olarak kabul edilen okuyucuların mektuplarını sekteye uğratmadan, şevkle cevaplaması bu çerçevede değerlendirilebilecek bir örneklerdendir.

Zarifoğlu'nun eserlerinde İslâmi motiflerin de yer aldığını yukarıda aktarmıştık. Onun kişiliği ve eserleri ile İslâmcılar arasında daha net görüldüğü zaman dilimi 1976 sonrasıdır (Zarifoğlu, 2017b, s. 170). Zarifoğlu'nun önceden de tasavvufa olan ilgisi 1970'lerde artmıştır. Zaten kendisi sufiyane yaşama yabancı olmayan bir ortamda büyümüştür. Annesi Şerife Hanım ve babası Niyazi Bey Nakşî şeyhlerinden ders almış ve virtlerini aksatmayan insanlar olmuşlardır (Özdenören, 2007). Zarifoğlu, Necip Fazıl Kısakürek ile tanıştıktan sonra ona olan yakınlığı dolayısı ile ona eşlik ederek tasavvufi sohbetlere iştirak etmiştir. Hatta Kısakürek'in müridi olan Abdulhâkim Arvasi'nin yeğenlerinden Kasım Arvasi'nin kızı ile evlenmiştir. Arvasiler'den Berat Hanım ile evlenmesi sonucunda kurmuş olduğu akrabalık bu noktada önem arz etmektedir. Zarifoğlu'nun köklü sufi ailelerinden olan Arvasiler'in manevi ortamına uyum sağlaması uzun sürmemiştir; o çocukluğundan beri yabancı olmadığı bu tasavvuf medeniyeti içerisinde derinleşmiş ve bu karakterine de yansımıştır (Sürgit, 2014, s. 1292). Burada Akif İnan'ın, Zarifoğlu'nun hayatının birbirini reddetmeyen, iç içe iki dönem olduğundan bahsettiğini aktarmak gerekir. Bu dönemlerden birincisi, kendilerinin meselelerine karşı biraz daha lakayt olduğu, tasasız ve bohem dönem; diğeri ise 1970'lerden sonraki, toplumsal meselelere yöneldiği dönem. İnan, iki döneminde de sanat estetiğinin birbirine aykırı olmadığını fakat son yıllarında sanat düzeyini düşürmeksizin daha çok tebliğ ve İslâmi meseleleri

açmaya yönelik eserler ürettiğini aktarmaktadır (Zarifoglu, 2017b, s. 208). “1970’li yılların ikinci yarısından sonra yaşadığı vecd hâli, iç hesaplaşmalar ve sufîyâne deneyimler (zikir, hüzn, teslimiyet, vecd, hayret, haşyet, recâ, vb.) bu metinlere yoğun bir şekilde yansımıştır. Önceki şiirlerinde sıkça rastlanan anlamda belirsizlik oldukça azalmıştır. Bu metinlerde sis aralanmış ve her şey daha net görünmeye başlanmıştır. Rasim Özdenören’e göre sanatçı, bu metinlerde, dünyaya “Müslümanca” bakışının sonuçlarını yansıtmıştır” (Sürgit, 2014, s. 1294). Cahit Yeşilyurt’un ifadesi ile tasavvuf onun hayatına “zarifane bir üslupla” yerleşmiş; bu durum kendisini dönüştürmüş, ihlaslı davranışları dikkat çekmiştir. Mağdur İslâm ülkelerine yardım etmeyi amaçlayan organizasyonlarda başı çekmiş fakat kenarda kalmayı tercih etmiştir. Sanatçılığın getirebileceği her türlü gösteriş ve kibirden uzak durmuş; toplumun sorunlarıyla ilgilenen, genç yazar ve şair adaylarına yol göstermeyi kendine görev bilen bir “ağabey” kimliğine bürünmüştür (Sürgit, 2014, s. 1292-1293).

2.4. Cahit Zarifoglu’nun Eserlerinde Dinî Kişilik Tipleri/Değerleri

2.4.1. Diline Hâkim Bir Profil Olarak Dedikodu Yapmayan İnsan

İnsanın olduğu yerde “dil” de vardır. İnsanlar kendi aralarında çok çeşitli şekillerde iletişim kurabilse de esas iletişim dil ve dili duyuran tane tane seslerle olur. Bütün sesler arasında özellikle “konuşulan söz” önem taşır. Konuşulan söz bir insanı diğer insanlarla veya varlıklarla ilişkiye dâhil eder. Söz tek başına var olamaz; onu konuşan ve yeniden ele geçiren biri üzerindeki tesiri varoluşunu sürdürür. İnsana yöneltilen her söz bir cevap gerektirir ve nihayetinde bir diyalog başlamış olur. Birey yaşamını diyalog ile sürdürür, bir başmalığından diyalog ile kurtulur, her diyalog bir anlatıdır (Danış, 2016, s. 421). Bireyler arasında konusu birilerini çekiştirme, kınama üzerine olan konuşmalar; ‘dedikodu’ ya da ‘gıybet’ olarak tanımlanır (Türkçe Sözlük, 2011, dedikodu; s. 604, gıybet; s.943). En basit hali ile dedikodu; ortam içinde var olmayan kişi veya kişiler hakkında yapılan bilgi alışverişidir. Gündelik hayatın nerede ise her alanında dedikoduya rastlamak muhtemeldir. Evde, okulda, işte, mahallede, cami çıkışlarında, arkadaş ortamlarında, ayaküstü apartman önlerinde bir araya gelmek yeterlidir dedikodu için (Danış, 2016). Hatta öyle ki teknolojinin gelişmesi ile anlık

olarak sms, Whatsapp, Messenger gibi sosyal medya uygulamaları aracılığı ile sadece yakın çevrenin değil tüm dünyanın dedikodusu yapılabilmektedir.

Kur'an'ı Kerim, bir başkasının hakkına saldırı sayılan, sosyal normlardan birinin çiğnenmesi anlamına gelen, gönülleri kıran, kısacası hem insanlar arasında hem de bireyin kişiliği üzerinde yıkıcı sonuçlara sebebiyet veren dedikodunun mümin kişilik özellikleri arasında yer almadığını belirtmektedir. Dedikoduyu daha ziyade 'gıybet' kavramı ile vurgulayan Kur'an-ı Kerim, bu özelliği genellikle inkârcı kimselere atfetmekte ve bireyin kişiliğini korumak için; gıybetten uzak durma, bu alışkanlıktan vazgeçmeyenlere uymama, onlara karşı dikkatli olma hususunda uyarılmaktadır. Ayrıca dedikodu/gıybet alışkanlığı ile nasıl başa çıkılacağı konusunda yol da göstermektedir (Kasapoğlu, 2006).

Zarifoğlu, İslamiyet'e göre uzak durulması gereken, ısrarla devam edilmesi durumunda bireye manevi afet olacak olan gıybet/dedikodu konusuna eserlerinde değinmiştir. Örneğin; *Bir Değirmendir Bu Dünya* kitabında: "Ey gönlüm, ben bunların tümünü sana söyledim" diyerek önce kendi nefesine bu hususta şöyle seslenmiştir:

Gıybet ve dedikodu, başkaları hakkında su-i zan, cedel, münakaşa, her dili ortaya süren, onunla semiren ve kızışan yasaklar. Şeytanın otağı, sıcak yuvası, keyif evi. Diline bir düğüm at ve otur. Dinle. Gıybet ve dedikodu, münakaşa ve cedel, su-i zanlarla dolu söz varsa ya durma ayrıl ya da engelle (Zarifoğlu, 2015a, s. 57).

Zarifoğlu insanın dostları ile konuşmaya başladığı zamanlarda kendini yoklaması gerektiğini belirtmektedir. Konuşmaların, bahislerin dünyaya veya ahirete faydası olup olmaması hususunda bireyin kendisini sorgulaması gerektiğini aktarmakta ve bu hususta büyüklerin nasihatlerini aktarmaktadır: "*Diline hâkim ol, malayâni konuşma*" (Zarifoğlu, 2015, s. 56). Zarifoğlu, Ali Haydar Haksal'a yazdığı mektuplardan birinin bir bölümünde:

Çevre edinme ve genişletme girişimleriniz beni sevindiriyor. Sohbetleriniz ve konuşmalarınızın daima faaliyete yönelik olmasına dikkat edin ve gıybetten kaçınm. Açımızı bütün dünya Müslümanlarının sorunlarını göreceğ şekilde geniş tutarak, dar mekânların dedikodu ve gıybeti götüren etkilerinden kurtulun

diyerek dedikodudan uzak durmaya sevk ediyor ve ekliyor: "İslâmi ve güzel olan neredeyse oraya gidelim" (Zarifoğlu, 2015b, s. 47-48).

Söz ve filler her konuda tutarlılık göstermelidir. Zarifoğlu, gıybet konusunda gösterilen tutarsızlığa dair şunları dile getirir:

Yolda karşılaştığımız bir dostla ayaküstü falan kişiyi gıybet ediveririz de iş nutuk çekmeye gelince, gıybet konusundaki hadis-i şerifleri sıralamakta arkamızdan kimse yetişemez. Dinleyen bizi hiç gıybet etmez sanır (Zarifoğlu, 2015a, s.20).

2.4.2. Bir Fiili Dua Tutkunu Olarak Mücâhid

Bir işi başarmak için elinden geleni yapma, güç ve gayret sarf etme anlamlarına gelip cehd kökünden türemiş olan Cihad kavramı terim olarak “dinî emirleri öğrenip ona göre yaşamak ve başkalarına öğretmek, iyiliği emredip kötülükten sakındırmaya çalışmak, İslâm’ı tebliğ, nefse ve dış düşmanlara karşı mücadele vermek” şeklinde tanımlanmıştır. Fıkhi bir terim olarak ise daha çok müslüman olmayanlarla savaş, tasavvufta ise nefs-i emmâreyi yenme çabası için kullanılmıştır (Özel, 1993, s. 527).

Cihad denildiği zaman genel olarak akla ilk gelen şey savaştır. Fakat cihad, çok daha kapsamlı bir manayı içermektedir. Allah yolunda can, mal, söz ve kalemlerle mücadele etme, Allah ve resulünün ortaya koyduğu ölçüleri fert ve toplum yaşamına uygulamaya çalışma, İslâm’ı diğer şahıslara tebliğ etme gibi hasletlerin tümü cihad kapsamında değerlendirilmektedir. Mücâhid tüm bunları hayat gayesi edinen kişidir.

Eserlerinde yer yer cihad kavramına değinen Zarifoğlu özellikle hayatının son on-on beş senesinde okuyucusunu İslâmiyet’in daha şuurlu yaşanabilmesi ve ‘Müslümanca yaşama’ hususunda bilinçlenmesi için gayret göstermiş, cihadı öğrenmeye teşvik etmiştir:

Tabii bunlarla birlikte cihadı öğrenin, nasıl yan gelip yatmaya, günlerce, aylarca, yıllarca olumlu bir iş yapmadan boş didişmelerle vakit geçirmeye hakkımız olmadığını da içinize sindirin ki, bir evvelkilerin yanlış yorumlarıyla gönlünüz bir tembelliğe kaymasın (Zarifoğlu, 2014b, s. 144).

Medine döneminde Müslümanların hepsinin asker olduğunu aktarma ve tümünün ayet ve hadislerle iyiliğe, takvaya, alçakgönüllülüğe; aynı ölçüde Allah yolunda savaşmaya, İslâm topraklarının sınırlarını korumaya, savaşta sebat etmeye davet edildiğini anlatıp bunun adının cihad olduğunu aktarmıştır. Bu cümleler ile cihadın alanlara ayrıldığını belirtmiş ve konunun devamında şunları iletmiştir:

Cihadın bir alanı, İslâm düşmanlarıyla savaşmayı, diğer alanı ise nefsin basit istekleriyle mücadele etmeyi kapsar. Birinde, İslâm toplumu düşman toplumlar karşısında muzaffer kılmak, diğerinde bireyi, iç düşmanları karşısında yenilgiden kurtarmak söz konusudur. Bu iki amaç, uzun yıllar boyunca, teşkilatlı bir şekilde aynı çatı altında gerçekleştirilmiştir (Zarifoğlu, 2015a, s. 51).

Zarifoğlu, Müslümanlar için sıradan olmayan şeylerin televizyonların insanların hayatına dahil olması ile normalleştirdiğini ve bu durumun insanları gevşeterek cihad etme şevkini söndürdüğünü de dile getirmektedir:

Televizyon bir şamardır. Hem de kendi hanemizde kendi elimizle suratımıza inen büyük bir şamar. Bize neler yasak, şunlar bunlar. İşte bu yasakları, bu haramları televizyonun bizim hanemizin içine kadar getirir her çeşidini, barını, umumhanesini, meyhanesini ve biz oturur Müslümanlığımızla, karımız kızımızla onu seyrederek. Ve sonra deriz ki, nasıl oluyor da mukaddesâtımız elden giderken, bize vururlarken ses etmez, vurana vurmayız. Düşünün bakalım televizyon karşısında muhallebi gibi gevşemiş bir Müslümanda değil cihat etmek, acaba kalkıp bir farzı ifa edecek kuvvet ve istek kalmış mıdır? (Zarifoğlu, 2015a, s. 16)

Cihat müteyakkız olmayı gerektirmektedir. Fakat televizyon ve bunun yanında günümüz iletişim teknolojisi olan ‘akıllı’ cihazlar, sosyal ağlar vs. Müslümanları sezdirmeden, ağzına bir parmak bal çalarak cihat kavramından uzaklaştırmakta, zihinleri uyuşturmaktadır. Bu araçlar, ahlâki değerlerin içini boşaltan, bir Müslüman için anormal olabilecek durumları sıradanlaştıran, Müslümanın cihat edebilmesini sağlayan birtakım değerleri alıp götüreren, hatta cihat niyeti ile fazlası için gayret sarf etmek bir yana farzları yerine getirme şevkini yok edebilen araçlardır. En kötüsü ise bunları insanın kendi eli ile hanesine davet etmesi ve karşısında çaresiz kalmasıdır.

2.4.3. Tasadduk Eden Bir Tipoloji Olarak Hayırda Yarışan

Tasadduk Arapça bir sözcük olup, sadaka vermek anlamına gelmektedir. Sadaka: Allah’ın rızasını kazanmak için ihtiyaç sahibi insanlara yapılan gönüllü veya dinen zorunlu maddî yardımları, bu kapsamda verilen para ve eşyayı ifade etmektedir. Kur’an insanın elde ettiği malı, mülkü kendi başarısının ürünü olarak görmemesi gerektiğini, bunların gerçek sahibinin Allah olduğunu ve kendilerine imtihan amacıyla bir ikram ve emanet olarak verildiğini hatırlatmaktadır. (Bkz. Âl-i İmrân 3/26; Enfâl

8/28; Nür 24/33). Pek çok ayet ve hadiste zengin kabul edilen müminlerin malında ihtiyaç sahipleri için hak/pay olduğu bildirilir. Bu doğrultuda dinen zorunlu kılınan malî görevleri yerine getirme gayreti içinde olma, bunun yanı sıra gönüllü olarak hayır yolunda harcama yapma ideal Müslümanın özelliklerinden kabul edilmiştir (Duman, 2008, s. 383).

Zarifoğlu, *Savaş Ritimleri* romanında tasadduk etmeyi: “Zenginden fakire, fakirden de zengine giden ve birisini ötekenden daha büyük ve değerli kılmayan akış” (Zarifoğlu, 2017c, s. 78) olarak yorumlamış ve insanların hayatında ki önemine vurgu yapmıştır. *Bir Değirmendir Bu Dünya* kitabı ile aynı ismi taşıyan denemesinde yer verdiği bir hatırasında ise sadece bu dünyaya odaklanmayıp ötedeki esas eve hazırlık yapılması gerektiğini ifade etmiştir. Hatıra şöyledir:

Elbistanlı Muzaffer Hoca’yla konuşuyoruz.

-Dünya bir evcik’tir. Esas ev ötede diyor.

Bir ağabeyimiz kendisine servetini çoğaltmasını ve saklamasını telkin eden bir rüya görüyor. Ve kendi kendine:

-Herhalde bir kıtlık, bir afet, bir yokluk meydana gelecek. Zor günler gelecek. Bunun için de böyle bir rüya gördüm. Bari bundan böyle hesabımı bileyim, israfta bulunmayayım, malıma sahip olayım da zor günlerde zorluk çekmeyeyim diyor.

Ancak rüyasını ulu bir zata tabir ettirmenin daha isabetli olacağını düşünerek, böyle bir zata gidiyor ve rüyasını anlatıyor. O mübarek zat şöyle diyor:

-Güzel bir rüya görmüşsün. Elbette sahip olmak, çoğaltmak gerekir. Serveti çoğaltmak demek ise onu tasadduk etmek, muhtaçları arayıp onlara dağıtmak ve sevdiklerine hediyeler vermektir.

Bu mübarek sözlerden anlaşılmalı ki servet, insanı bir değirmen gibi öğüten bu evcik için değil, ötedeki esas ev için (Zarifoğlu, 2015a, s. 14).

“Yaşamak” kitabında tasadduka: “Vermek ve almamak. Yalnız bu rızayı Bari” (Zarifoğlu, 2017a, s. 207) sözleri ile değinen Zarifoğlu, bir başka bölümde paylaşmanın sınıflaşma yarasına merhem olduğunu dile getirerek insanları kendilerini sorgulamaya, harekete geçmeye ve paylaşmaya teşvik etmektedir:

Söyleyin, sadaka vermenin gereğine inanıyor ve öğütlüyor da İmkânlarınıza rağmen vermiyorsanız neye yarar? Esirgediğinizden değil, belki değil, fakat yapılması gereken bir hareket var. Yani, örneğin cebinizden para çıkaracaksınız, vereceğiniz kişi ya da kişileri bulmak için sorup soruşturacaksınız, diliniz içinizdeki inancın,

düşüncenin ve kararın hareketini yapacak ve (ayaklarınız) yürüyeceksiniz, gizli ya da aşikâre eliniz onun eline uzanacak ve eliniz uçacak kadar boşalmış gibi kendinize gelecek. İşte içinize kavuştunuz. Onu dış yaşantınıza mâlettiniz. Sadaka verdiniz. Sınıflaşma yarasına merhem oldunuz... (Zarifoglu, 2017a, s. 163)

2.4.4. Bir İletişim İmkânı Olarak Sıla-i Rahim'de Israr Eden İnsan

Arapça bir kelime olan sıla sözcüğü sözlükte; ulaşmak, kavuşmak, irtibat-bağ; rahim sözcüğü ise, yakınlık, acıma, koruma, şefkat anlamlarına gelir. Literatürde, kısaca "akrabalık hak ve hukukunun yerine getirilmesi" şeklinde ifade edilen sıla-i rahim; "kişinin, mirasçısı konumunda olan veya olmayan akrabalarına, yakınlık derecesi sırasını gözeterek, imkânı nispetinde maddi ve manevi yönden yardımcı olması, ilgi ve alaka göstermesi, onlarla irtibatı koparmaması" şeklinde tanımlanabilir (Eren, 2008, s. 368).

Kur'an'ı Kerim'de ve sünnette yer alan sıla-i rahimin önemi açık bir şekilde ortaya konmuştur. Bu husus sadece ahlâki bir görev olarak değil hukuki bir durum olarak sunulmuştur. İnsanların yakınları ile aralarında bir akrabalık bağı oluşturan Allah, onlarla yardımlaşma ve dayanışma içinde olunmasını emretmiştir. Akrabalar ile olan bağı kesilmesini yasaklayarak, sıla-i rahimi terk edenin rahmetinden uzaklaşacağını buyurmuştur. Özetle, müminlerin bu konuda dikkatli olmaları, sıla-i rahim konusunu iyice öğrenmeleri ve uygulamaları gerektiği vurgulanmıştır (Bkz. Bakara 2/283; İsrâ, 17/26; Muhammed, 47/22-23; Nisa, 4/1).

Zarifoglu sıla-i rahimi şöyle tanımlamıştır:

Sıla-i rahim, anayı babayı, akrabaları ve memleketini ziyaret etmenin İslâm'da ne kadar önemli olduğu ve teşvik edildiği malum. İnsani bir içeriği var bu davranışın. Gönlü hoş etmeyi, akrabalar ve dolayısıyla bütün Müslümanlar arasındaki iletişimi, haberleşip selamlaşmayı ve gönül birliğini kavileştiren bir davranış bütünü (Zarifoglu, 2015a, s. 308).

Dolayısı ile mümin İslâm'da üzerinde önemle durulan sıla-i rahimi uygulama konusunda özverili olmalı; en başta anne-baba olmak üzere bütün akrabalar ile ilişkilerini canlı tutmalı, ziyarette bulunmayı ihmal etmemeli ve gönüllerini hoş

etmelidir. Bu durum akrabalar arasındaki sevgi ve saygı başta olmak üzere birçok bağı güçlendirecektir.

Zarifoglu *Bir Değirmendir Bu Dünya*’ da sıla-i rahim değerini işlerken bir çağırışından yola çıkarak bu olguyu turizm ile kıyaslamış ve insanların bir kısmının tatillerde anne babasını ve akrabalarını, bilhassa hasta ve yoksul yakınlarını ziyarete gideceğine, ıssız köşelere, kıyılara, tek başına veya karısı ve bir iki çocuğu ile alıp başını gitmesini modern insanın gayr-i insanlığı olarak görmüş ve bu durumu eleştirmiştir (Zarifoglu, 2015a, s. 309). Yine burada da insanların/Müslümanların sıla-i rahimin önemini anlaması ve bu değeri yaşatması gerektiğine dikkat çekmiştir (Zarifoglu, 2015a, s. 310).

2.4.5. “Şükür” den Kopmayan Sabırlı İnsan

Müminin kişilik özelliklerinden biri sabırlı olmasıdır. Dinî inanç ve davranışların önemli göstergelerinden biri olan sabrın sözlük anlamı engellemek, hapsetmek; güçlü ve dirençli olmaktır. Ahlâki bir terim olarak ise üzüntü, başa gelen musibetler karşısında direnç gösterme; olumsuzlukları olumlu kılmak için gösterilen metanet gibi anlamlara gelmektedir. Kur’an-ı kerim insanların türlü musibetlerle imtihan edileceğini bildirmekte, sabrın önemine değinmekte ve musibetlere sabredildiği takdirde insanların çeşitli şekillerde mükafatlandırılacağından haberdar etmektedir. Sabır değeri temel değerlerdendir, bu sebeple bazı ahlâki değerlerle ilişkisinin olduğu söylenebilir; hoşgörünün, affetmenin, hilm gibi davranışların sabır ile ilişkisi vardır (Çağırıcı, 2008, s.337-339).

Zarifoglu “Sabır Yelkenleri” yazısında kişinin; musibeti verenin varlığını akılda tutarak ve sonunda o derdin sona ereceğini bilerek kurtuluşu beklemesi gerektiğini söylemekte ve sahip olunması gereken duygulara şöyle değinmektedir:

Bela, sabırla ancak, eğitici ve yüceltici. Aldırmazlık ve aşırı önemsemeye helak oluş değil, tersine belayı, onu var edenin adına bir gerçeklik olarak içinde tutmak ve onun bulutlar gibi toplandıktan sonra açılacağını beklemek. Ona hem razı olmak hem de kabullenmeden içinde bir evlat büyüttüğü, taşıdığı halâs anını beklemek (Zarifoglu, 2014a, s. 75).

Ayrıca belaya sabredildiği gibi mutluluğa da sabır ve tahammül etmek gerektiğini ifade etmiştir:

Fakat belaya olduğu gibi, mutluluğa, selamete, gönül hoşluğuna da sabır ve tahammül gerekli. Ona da tıpkı belaya sabredildiği gibi bir dayanma gücüyle sahip olunmalı ki bolluk ve gönül rahatlığı, kişiyi kulluk bilincinin sınırları dışına çıkarıp helâka götürmesin (Zarifoğlu, 2014a, s. 75).

Bu cümlelerden mutluluğa sabırla kastın şükretmek olduğu anlaşılmaktadır. Belaya sabrın mı nimete şükürün mü daha faziletli olduğu konusunda çeşitli fikirler öne sürülmüştür. Mutasavvıflar sabrı şükürden daha faziletli kabul etmiş, bazı alimler şükürü sabırdan üstün görmüş, bazıları da şükürün ve sabrın eşit derecede olduğunu ileri sürmüştür. Şükürün mü yoksa sabrın mı daha faziletli olduğu yolundaki meşhur tartışma hususunu ele alan alimlerden biri olan Gazâlî, değişik durumlara göre sabrın veya şükürün daha faziletli sayılabileceğini delilleriyle açıklamakta, sonuçta sabrın ve şükürün değerinin bunları yerli yerince yapmaya bağlı olduğunu belirtmiştir. Kişiyi itaate ve hayırlı işlere yönelten şükürün sabırdan daha üstün olduğunu ve böyle bir şükürün sabrı da içereceğini ifade etmiştir. Çünkü nimetleri kötü yolda kullanmaktan sakınıp hayır yolunda kullanmanın zorluğuna katlanmak da bir sabırdır. Buna karşılık sabreden bir fakir malını faydasız işlerde harcayan bir zenginden daha üstündür. Her iki durumda da önemli olan sabır veya şükür sayılan davranışların görünüşü değil bunların içini dolduran mânevî ve ahlâkî özüdür. (Çağırıcı, 2008, s.343).

Özdoğan sabrı; yaşanan bir sorunun önce kabullenilmesi gerektiğini, sonra çözümü yönünde gayret sarf etmek ve uygulanılan çözücü faaliyetlerin sonucunu beklemek olarak tanımlamaktadır. Yani sabrın aktif bir süreç olduğunu belirtmektedir. İnsanın doğasının temelinde edilgenlik değil de etkinlik olduğunu belirterek bunun hem belirli koşullara verilecek tepkiyi seçme hem de yeni şartlar oluşturmak için kişiye güç vereceğini ifade etmektedir. Bu yaklaşıma “*Artık güzel bir sabırla sabret*” (Mearic 70/5) örneğini verir (Vatan Gazetesi, 03.07.2016). Cahit Zarifoğlu da kişiyi aktif sabra yönlendirmektedir. Bu sonuca şu satırlardan ulaşılabilir:

Yarım asırdır devam eden ve son on yılda büyük bir hız kazanan Tanrısızlaştırma gayretlerinin, anlamsız ve başıboş bir köpek gibi ortalarda kalıvereceği, İslâmî otorite yokluğundan sersefil olmuş milyonlarca insanın kalbinde İslâm’ın birdenbire tutuşacağı, durmadan kabartılan abartılan marksist balonun bir tek

darbeyle sonuna kadar söneceği, her türlü materyalist gayretin ve çürümenin Allah 'ın koyduğu kanunlarla sorguya çekileceği, sahiplerinin aynı kanunlarla uyuz köpekler gibi kamçılanacağı ve gide gide bütün Müslüman ülkelerde, baştan sona burcu burcu İslâm'ın kokacağı o müthiş güzel günün hasretiyle içimiz kavrulmuş, sabretmekteyiz. Sabırsa, Müslüman olmanın sorumluluklarını bilerek, gece gündüz çalışmak, uykuları kaçmak demektir (Zarifoğlu, 2015a, s. 186).

Dolayısı ile insanın/Müslümanın içinde bulunduğu şartlara göstermesi gereken sabrı sade bir bekleme olarak değil, üzerine düşen görevi canla başla yerine getirmeye çalışma, sorumluluklarını bilme olarak algılanmalıdır.

2.4.6. Hoşgörü/Müsâmahe Gösterme ve Yumuşak (Hilmlî) Davranma

Her şeyi anlayışla karşılayabilme, karşıyı olabildiğince hoş görme, hataları bağışlama, anlayışlı olma, yumuşak bir dille hitap etme, farklı düşünce ve inanışlara saygı duyma dinî/ahlâkî değerler arasında yer alan davranışlardandır. İnsan hata üzerinedir, her zaman haklı çıkmayabilir. Kişi kendinde hata yapma hakkı görebildiği gibi bunu muhatabı içinde görebilmelidir. Karşı tarafa da inisiyatif sağlamalı, söz hakkı tanıyabilmeli, kendi çıkarları ve diğer insanlar arasında denge kurmalıdır.

Kur'an'da yer alan dini kişilik tiplerinden olan mümin kişinin; kusurları affetme, halim ve yumuşak davranma, hoşgörü, öfkesine sahip çıkma gibi kişilik özelliklerine sahip olduğuna yer vermiştik. Zarifoğlu bu değerlere de eserlerinde yer vermiş ve bu davranışlara teşvik etmiştir. Örneğin; Maverâ dergisi okuyucularından birinin yazdığı mektuba öfke kontrolü hususuna manidar bir şekilde değinmiştir:

Kendi doğrumuzu başkalarının yaşamayı bizi böylesine kuru bir öfkeye kaptırmamalı. 'Keskin Dönüş' ve 'Yalan Yaşam' isimli şiirlerinizde de açıkça anlattığınız gibi, siz de şimdi, başkalarında hazmedemediğiniz aynı yerden geldiniz. Düşünün ki bu sadece kendi gayretinizle gerçekleşmedi. Yani hidayet faili biz değildir. Ondan yoksun olanları zorlamakta ve suçlamakta ileri gitmek, düşünün, ne derece doğru olur. Hatta belki tehlikeli bir aşırılık bile olabilir. Yeni, soğukkanlı ve sanat endişesi ağır basan çalışmalarınızı beklerim. Selam ve sevgilerimle (Zarifoğlu, 2014b, s. 59).

Yine Maveria okuyucularından birine “tasavvufi anlamda yumuşaklığa” yönelmesini isteyerek hilmin önemine işaret etmiştir (Zarifoğlu, 2014b, s. 61).

Zarifoğlu'nun *Radyo Oyunları* eserindeki “yüzen fil” oyununda, anne fil oğlunu kaldıramayacağı işe kalkıştırarak kalasın üzerinden göle atlaması konusunda ısrar etmiştir. Baba fil, anne fili bu fikirden vazgeçirmeye çalışsa da anne fil dinlememiş ve sonuç olarak yavru fil kalastan göle atlayınca yaralanmıştır. Anne fil bu durum karşısında baba fil tarafından azarlanmayı beklerken o: “Hatasız fil olmaz. Hepimizin bir zayıf, bir çürük tarafı vardır. Eğer tümümüz eksiksiz, tümümüz hatasız olsaydık, ne gerek kalırdı onca yasaya, düzene, törene. Onca eğitimin tecrübenin ne değeri kalırdı” diyerek affını ve sevgisini göstermiştir. Anne fil eşine bu davranışından ötürü takdir etmiş ve kendisini böyle davranarak düşünmeye sevk ettiğini söylemiştir (Zarifoğlu, 2013, s. 25-39). Zarifoğlu bu yansıtmada hatalara karşı hoşgörülü olma değerini işlemiş ve uygulandığı takdirde sonucun muhatabı sevk edeceği olumlu yöne de dikkat çekmiştir.

2.4.7. Mutlu Olma Kabiliyetini Görme/ Mutlu Olabilme ve Manevi İhtiyaçları Giderme

Eşi Berat Hanım, Zarifoğlu'na içerisinde bir adet fotoğraf da bulunan bir mektup göndererek, fotoğraftakilerin kim olduğunu sormuştur. Zarifoğlu ise şu cevabı vermiştir:

Bana soruyorsun şu resimdekiler kim, diye. Emin ol kim olduklarını çıkaramadım. Görünüşe bakılırsa mutlular. Fakat insanlara tavsiyem şudur ki, nasıl ‘zenginın parası, parasızın çenesini yorsa’, başkalarının mutlu görünümü, insanı kendi mutlu olma imkanını, kabiliyetini görmekten alıkoymamalı. Filmler, resimler birer hayaldir. Başka insanların dış görünüşleri de bizi aldatmasın. İnsan kendi mutlu olma imkanını görebilmeli. Mutluluksa filmlerin, romanların içinde değil, kendi yaşadığımız basit hayatın içindedir. Ve önemli olan yaşanılan ‘an’dır. Onu ibadet, sabır, anlayış, tevazu ve merhamet ile anlamlı hale getirmek mutluluğun ta kendisidir. Yoksa deniz kenarında fotoğrafçılar tarafından düzenlenmiş bir mutluluk tablosu sahtedir ve bazı saf kimselerin duygularını istismar etmekten başka bir şey ifade etmez. Acaba anlatabiliyor muyum? (Zarifoğlu, 2015b, s. 85)

Zarifoğlu'nun burada vermek istediği mesaj manidardır. İnsan bazen kendi mutlu olma imkanını başkalarının mutluluklarına -belki de mutlu bile değilken sadece öyle görünürken- imrenerek/bakarak gölgelendirmektedir. Bu durum çağımızda hala devam eden problemlerdendir. Örneğin; Facebook özellikle de Instagram vs. gibi sosyal medya mecralarında insan, tanımadığı bir sürü fenomeni ya da bir paylaşımının olmadığı arkadaşlarının süslü dünyasını takip etmekte ve kendinde olmayana esef etmektedir. Halbuki bu durum Zarifoğlu'nun değindiği gibi zenginin parasının parasız olanın çenesini yorarak, kendi mutsuzluğuna dayanak noktası oluşturması demektir. Zarifoğlu'nun bu hususa sunduğu çözüm basittir: Mutluluk yaşanılan an'dır. Bu anın yani hayatın ibadet, sabır, tevazu, anlayış ve merhametle anlamlandırılmasıdır. Kişi bu değerlerin kıymetini bilerek, uygulayarak, hayatına geçirerek mutluluğu elde edebilir.

2.4.8. Rol Model Olma/Örnek Müslümanlık

Zarifoğlu, Müslümanların inancının gerektirdiği, tarif ettiği insan tipinin en iyi/üstün örneğini sergilemekle yükümlü olduğunu belirtir. Müminler gerek birey olarak gerek toplum olarak gerek yönetimde/idarede vs. güzel örnekler ortaya koymakla görevlidir. (Zarifoğlu, 2015a, s. 170). Rol modellik ev hayatına da sirayet etmeli, birey özellikle ebeveynlikte kendine dikkat etmelidir. *Konuşmalar* kitabında bu konuya değinirken bir örnek verir Zarifoğlu: Eğer bir baba namaz kılmıyorsa, fakat çocuklarına namaz kılmanın gerekliliğini ve İslâmi açıdan önemini anlatıyorsa pek inandırıcı olmaz. Ama ebeveynler namaz kılıyorsa ve çocuk minik yaşında onları taklit ediyorsa bu taklit yakutlar kadar kıymetlidir. Ayrıca namaz kılan ebeveynlerin çocukları her gün gördükleri bu tabloyu hafızalarında saklayacaklardır. Bu hatıraların bilinç altında belirli bir şekil kazanması ve eğitimin küçükken verildiği takdirde daha etkili olması bakımından önemi oldukça büyüktür (Zarifoğlu, 2017b, s. 112).

2.4.9. İbadette ve Ubûdiyyette Samimiyet / Rıza-i İlahi'yi Gözetme

Kelime anlamı olarak “itaat, kulluk, tapma” gibi anlamları olan ibadet dinî bir terim olarak insanın Allah'a sevgi, saygı ve itaatini göstermesi, O'nun rızasını kazanmak amacıyla ortaya koyduğu belirli tutum ve gerçekleştirdiği davranışlar için kullanılır. İslâmi literatürde genellikle bu tür davranış biçimleri için ibadet, kişinin

hayatını sürekli olarak Allah'a karşı itaat ve saygı bilinci içinde sürdürmesi şeklindeki kulluk duyarlılığı için de ubûdiyyet ve ubûdet terimleri kullanılmıştır. Ubûdiyyet için yapılan bir tanımlamaya göre "kulun Allah'ın yaptıklarından memnun olması", ibadet ise O'nun razı olacağı işleri yerine getirmesidir. Buna göre ibadette bir takım davranış biçimleri ön plana çıkarken ubudiyette ahlâki ve manevi öz ağır basmaktadır (Sinanoğlu, 1999, s. 233).

Zarifoglu eserlerinde ibadetin amacını sık ve yoğun bir şekilde Allah'ın hatırlanması olarak yorumlamaktadır (Zarifoglu, 2015a, s. 25). Kişinin dışardan ne yapıyor görünürse görünsün, gönlünün hep Allah ile olmasının en basit işlerde dahi kendisine ibadet sevabı kazandıracığını aktarmaktadır. Özellikle namaz ibadetine sıkça değinmekte, Müminlerin Kur'an'ın emri gereği Allah'ı anmak için namaz kıldığı vakit bu anışın dilin ucuyla değil, kalbin iştiraki ile olması gerektiğini, bütün ibadetlerin kalbin iştiraki nispetinde bir değer kazandığını iletmektedir (Zarifoglu, 2015a, s. 25).

Aynı zamanda ibadetlerin aralıksız oluşunu hatırlatır Zarifoglu ve buna düşmanla karşı karşıya olunan savaş zamanlarında bir grubun düşmanla çarpışırken, diğer bir grubun "koru namazı" tabir olunan şekle uygun olarak namazlarını kılmalarını, ibadetin terk edilmezliğine örnek olarak vermiştir (Zarifoglu, 2015a, s. 208).

Zarifoglu, "Namazda Olmak" adlı bir denemesinde batılı bir araştırmacının "sevmek" ve "mutlu olmak" üzerine yaptığı gözlemlerden bahsetmiştir. Dünyada nasıl daha çok eğlenilir, nasıl yıpranmadan ve zevk duyarak vakit geçirilir gibi konuları içeren bu araştırmanın yer yer enteresan doğrular, tatlı gerçekler yakaladığını iletmiş ve aklında kaldığı kadarı ile bu araştırmanın bir kısmına değinmiştir:

Yaptığınız işe, içinde bulunduğunuz duruma kendinizi verin, sadece mesleğinize değil, fakat, mesela evinizde müzik dinlerken de böyle yapın. Söz gelimi yazı yazarken, bir yandan da müzik dolabınızda bir plak dönüp durmasın. Müzik dinlerken yalnız müzik dinleyin. Biriyle konuşurken, ne kadar ilgilenmediğiniz bir konu olursa olsun bütün benliğinizle dinleyin ve ilgilenin. Bunları birdenbire başaramazsınız. Kendinizi bu konuda eğitmeniz gerekli. Zamanla bir müziği, bir insanı bir çocuğu kendinizi vererek dinlemeyi öğreneceksiniz. Seyretmeyi, her şeyi güzel görmeyi değil, fakat görmeyi, tatmayı ve bir sürü teferruattan ibaret olan hayatın

her şeyinden zevk almayı, dolayısıyla mutlu olmayı öğreneceksiniz. Mutluluk, içinde bulunan durumlar ne olursa olsun, isterse acı şeyler olsun, onları duymak, yaşamak demektir. Böylece zinde kaldığınızı göreceksiniz. Böylece zihniniz pörsümeyecektir (Zarifoğlu, 2015a, s. 28).

Zarifoğlu bu pasajda bahsi geçen batılı yazarın söylediklerinin önemli olduğunu vurgulamakla birlikte, yazarın amaçlarının arasında “Allah rızasını tahsil” gibi bir niyetin yer almadığını belirtmektedir. Söyledikleri anlamlı olduğundan bir mümin asıl manayı yakalamak adına bu ve bunun gibi yazıları ‘Allah rızasını tahsil için sahip olunması gereken neler çıkabilir’ bakışı ile okumalıdır. Çünkü Müslüman nereye bakarsa baksın ne okursa okusun ne yaparsa yapsın gönlünün hep yaratıcı ile irtibat içerisinde olması gerekmektedir. Zarifoğlu, “Allah rızası” niyeti taşıdığı takdirde yapılan işlerin zengin bir değer kazanacağını altını çizerek, kişinin dışardan ne yapıyor görünürse görünsün, gönlünün hep Allah ile olmasının, onu bütün davranışlarını ölçülü kılacağını ve en küçük işlerinde dahi ibadet sevabı kazandıracağını dile getirmektedir (Zarifoğlu, 2015a, s. 29).

2.4.10. Şuurlanmak için İslâmi İlim Tahsil Etme

Zarifoğlu: “‘Oku’ emri, anlamını bilmeden okumak olmamalıydı” der ve anlamını bilmeden okunacak şeyin hayata uygulanmayacağını, yaşanamayacağını aktarır (Zarifoğlu, 2015a, s. 33). Bu hususta insanları bilinçli İslâmi okumalar yapmaya, duaların anlamlarını öğrenmeye, tefsirler okumaya, eksikliklerini gidermeye, gayret etmeye yönlendirir. “İtikat ve amelle ilgili bilgilerinizi mükemmel seviyeye getirin.” der (Zarifoğlu, 2014b, s.67). Ona göre bir insanın İslâm düşmanlarının eline düşmemesi için de şuurlanması/bilinçlenmesi gerekmektedir. Kişinin dindarlığın boyutlarından olan bilgi boyutuna erişebilmesi ve inanç boyutunu hakiki anlamda yaşayabilmesi için İslâmi ilim tahsil etmesi şarttır. Bu da okuyup, öğrenmekle gerçekleşecektir:

...Müslümanların İslâmi konuları okuyup, öğrenip, kendi yakınlarına özellikle çocuklarına öğretmelerini istiyoruz. Bir davanın askerliğini yapmak için o davayı enine boyuna bilmek gerekir.

İslâm'ı iyi bilmek, onu yaşamak için, onu yaşatmak için, onu tebliğ etmek için ve nihayet onun uğruna ölmek için gereklidir bize” (Zarifoğlu, 2015a, s. 37).

“İslâm'ı öğrenmek, ilim tahsil etmek, emredilen ibadetlerin hikmetlerini araştırmak, duaları anlamlarını bilerek zikretmek yollardan bir yol ve sağlam bir yol (Zarifoğlu, 2015a, s. 25).

Zarifoğlu ibadete ve onu daha makbul kılacak önemli bir aracı olan ilme verilen kıymete işaret ederek, olağanüstü durumlar söz konusu olsa dahi, bir müslüman için ilim tahsilinin aralıksız olduğuna işaret etmiştir (Zarifoğlu, 2015a, s. 206-207). Bireyin ve toplumun İslâmî hayata uygun yaşayabilmesi için okuması ve öğrenmesi şarttır düşüncesindedir ve bunun için nereden başlayacağını düşünenlere kendi ifadesi ile “küçük bir formül” vermiş; insanların işe öncelikle evlerinden başlayarak geniş bir ilmihal kitabı temin etmeleri gerektiğini belirtmiş ve bu okumada sindire sindire ilerlenmesi gerektiğine değinerek şöyle demiştir:

“Her gece muntazaman oku ve anlat! Ailecek İslâm'ı öğren. Öğreniyor muyuz acaba diye kontrol et! Öğrenileni tatbik et, tatbik ettir!” (Zarifoğlu, 2015a, s. 39)

Zarifoğlu'nun eserlerinde müslüman bilinçli olmak için İslâmî ilim tahsil etmelidir. Çünkü mümin kişi yolunu seçtiğinden, doğru istikamete yönelmeye niyetlendiğinden ötürü yolu tehlikeli olacak; nefsin bütün tuzakları bu yol üzerine olacaktır; bu yüzden sürekli diri ve şuurlu olmalıdır. Şeytanın hedefi doğru yolda temiz bir kalple ibadete koyulmuş olanlardır:

“Bu nedenle mümin, her an bir yol ayrımındadır, doğru ile yanlış, son nefese kadar sürecek bir sınavın araçları olarak, her an adımının altında olacaktır” (Zarifoğlu, 2015a, s. 20).

Zarifoğlu, İslâmî eğitimin daha etkili olabilmesi için çok küçük yaşlarda başlanması gerektiğini de aktarmakta hatta bu eğitimin çocuk doğmadan eş seçimi ile başlanıldığına işaret etmektedir. Çocuk, henüz mükellef değilken anne babası tarafından, mükellef olacağı emirlere göre programlandığı takdirde; idrak, şuur ve bilginin o esaslar üzerine bina edileceğini ifade etmekte ve bu sebeple İslâmî eğitime küçük yaşlarda başlanması gerektiğine değinmektedir (Zarifoğlu, 2017b, s. 65). Zarifoğlu'nun *Anne* romanındaki baba, bu düşünceleri uygulayan bir baba modeli

olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu baba çocuğuna bebekliğinden itibaren İslâm dinini anlatmakta ve eşine şöyle demektedir:

Hanım yarış var yarış. Ne emretti Peygamberimiz Efendimiz, “Çocuklarımızı yedi yaşında namaza alıştırın, on yaşında da kılmazlarsa dövün.” Neden yedi yaşında dedi de onlar akıl baliğ olunca, mükellef olunca demedi. Akıl baliğ oluncaya kadar kim öle kim kala. Ağaç şimdi eğilirse eğilir (Zarifoğlu, 2017c, s.241)

2.4.11. Özdenetim

Özdenetim bir diğer deyiş ile kendini kontrol, bireyin duygularını kontrol edebilmesini ve onları yönetebilmesini ifade etmektedir. Bu husus kişinin kendisi ile uyumlu ve toplum ile barışık bir şahıs olması açısından önemlidir. İslâm ilk dönemlerden itibaren özdenetimi, imanî bir konu olarak ele almış ve işlemiştir. İslâm’a göre kişinin nefsi ile mücadele etmesi, onu kontrol etmesi imanının bir gereğidir. İnanan kişi kendi iç dünyasını düzenlemek ve ona çeki düzen vermekle yükümlüdür. Bu husus bütün İslâm ekollerinin ana meselesi olmuştur. Özellikle de tasavvufî eğitim anlayışında ‘nefis mücadelesi’ başlığı altında işlenen ana temalardan biri olmuştur. Özdenetimi temel alan bir uygulama, arzu edilen dindar kişiliğin gelişimine bir katkı sunacaktır (Gözütok, 2017).

Zarifoğlu, kişinin nefsinin acımadan sığına çekip, hatalarını tespit etmesi gerektiğine değinmiş ve sonuçta pişman olup geç kalmadan tevbe ve arınmaya davet etmiştir. Bireyin kendini özdenetime tabi tutmadığı takdirde hatalarının farkına varamayacağından gittikçe yaygınlaşan kişiliksizlik/sürüleşmek hastalığına yakalanacağına vurgu yapmıştır. Kişinin kendi şahsı üzerinde bir kontrol mekanizması tesis etmemesi durumunda büsbütün savunmasız kalıp ‘gaflet’e dalacağına işaret etmiştir (Zarifoğlu, 2017a, s. 24).

Yaşamak adlı günlüğünde: “*Hep şunu öğütleriz: İçinize dönün*” diyerek bireyi kendi hareketlerini gözlemlemeye, güzelleştirmeye, onlara değerler ve dengeler biçmeye yönlendirmiştir ve bunun sonucunda insanın içi ile birlikte dışının da güzelleşeceğine değinmiştir. (Zarifoğlu, 2017a, s. 162)

2.4.12. Bencillik/Egoizm

Arapça'da "ben" anlamına gelen ene kelimesinden yapılmış bir masdar-isim olan enâniyyet (bencillik) Kur'ân-ı Kerîm'de, hadislerde ve ilk döneme ait İslâmî kaynaklarda geçmemektedir. Ancak bu terime yakın anlamlar ifade eden; 'esere' ile 'isti'sâr' kelimeleri hadislerde ve diğer bazı kaynaklarda yer almaktadır. Kur'an'da, hadiste ve diğer İslâmî kaynaklarda, günümüzde bir ahlâk ve psikoloji terimi olarak kullanılan "insanın yalnız kendisiyle ilgilenmesi, ilişkide bulunduğu herkesi ve her şeyi kendi yararına kullanma isteği" (egoizm) ve "kendini üstün görme, dolayısıyla kendini her şeyin amacı olarak kabul etme eğilimi (egosantrizm)" anlamındaki enâniyeti yeren pek çok ifade bulunmaktadır" (Hökelekli, 1995, s. 170).

Zarifoğlu, insanın sadece kendi çıkarlarını düşünmesi, yalnızca kendine odaklanması, herkesi kendi yararına kullanma isteği olan olumsuz tezahürlerden/özelliklerden bencilliği ele alırken yakınır: "*Ufkumuz kararmış, kalbimiz taş, gözlerimize mil çekilmiş âdetâ...Kendimizden, kendi öz ve süflî menfaattarımızdan başka görebildiğimiz, düşünme haysiyeti gösterebildiğimiz hiçbir mesele ve hiçbir değer yok gibi...*" (Zarifoğlu, 2015a, s.217) İffet, namus nöbetlerinde bile insanların değerlerinin farklı olduğuna değinir ve Allah ve Rasulü'nün yolundan sapanlar için egoizm ve bencilliğin bir girdap olduğunu dile getirir.

İnsanın sadece kendi sofrasına odaklanmasını, sadece kendi ilaçlarını aramasını, sadece kendi evini düşünmesini, zemheri sadece kendisini vuruyormuş gibi davranmasını eleştirir. Bencilliklerin insanların şirazesini bozmakla kalmayıp onları yataklara düşürmekte olduğunu iletmiş ve "*Neden kendimizin dışındaki dev hadiselerin farkında bile değiliz? Yahut neden şuurlu Müslüman'ın fark etmeye mecbur olduğu hassasiyet içerisine giremiyoruz?*" sorusunu yöneltmiş ve sonucu şuna bağlamıştır:

"Kör olası bencillik burada da hükmünü icra etmekte, herkes yine kendini ve sadece kendini görmektedir" (Zarifoğlu, 2015a, s.218).

Zarifoğlu, *Mektuplar* kitabında yer alan bir mektubunda muhatabının belki de birtakım sıkıntılar dolayısı ile kendi üzerinde merkezileştigiğine değinerek: "*Kendimizden soyutlanıp 'kadro' olarak" düşünelim*" yönlendirmesinde bulunmaktadır. Bir olarak hareket etmeye, herkesi aşan bir amaç olduğuna ve bu

amaca köle olmaya bunu yaparken de iç alemimiz de “ben” değil “biz” yer almalı hususuna işaret etmektedir (Zarifoglu, 2015b, s. 110).

2.4.13. Ümmet Birliği/Birlik Olma/Cemaat Olma

Zarifoglu eserlerinde değinilen hususlardan biri de ‘birlik olma’ mevzusudur. Zarifoglu Müslümanların yaşıadığı bazı problemlerin onların bir bütünlük içerisinde olamamasından kaynaklandığını ifade etmektedir. Bunun sebeplerinin bir kısmını ise insanların birbirini yeterince sevememesine, tebliğ edilen ilkelerin hakkıyla yaşanamamasına, dedikodulara ve fitnelere kulak verilip iyi zandan ayrılmasına dayandırmaktadır. Yazara göre gerek edebiyat ve sanat gerek politik tercihlerden ötürü ortaya çıkan kırgınlıkların kardeşı kardeşe küstürdüğüne değinmektedir. Ona göre Müslümanların gücünün artabilmesi ve bu gücün sanata, edebiyata vs. alanlara yansiyabilmesi için gereksiz diyalog kopukluğundan kurtulmak gerekmektedir (Zarifoglu, 2014b, s. 67):

Çeşitli kavimlerdeki Müslümanların birlik olabilmeleri, onların ana dilleriyle değil, fakat onların her birinin kelime-i tevhidi, ezanı, Müslümanca selamlaşmayı, aynı kelimelerle ibadet etmeyi bilmeleri ve sünnete uymaları, bu konuda azami titizlik göstermeleriyle mümkündür. Yapılacak şey muhtevaya bakmaktır. Ne söylüyoruz ona bakalım. Birbirimizi neye davet ediyoruz ona bakalım (Zarifoglu, 2014b, s. 134-135).

Zarifoglu kurtuluşun bütün dünya Müslümanları için istenilmesi, düşünülmesi gerektiğine değinmiş; o zaman İslam’a hizmet için bir araya gelen her grubun tarzları farkları olsa da yan yana olduklarının görüleceğine işaret etmiştir. O aynı secdeye varan her insanların seslerinin birbirine bağlanması durumunda hedefe ulaşılabileceğine değinmiştir:

“Alın secdeye inen insanların sesleri birbirine bağlanabilirse ancak o zaman sokaklar, meydanlar ardına kadar açılır...” (Zarifoglu, 2014b, s. 69)

Zarifoglu komünizme ve kapitalizme inanmış insanların oluşturduğu topluluğun ancak bir sürü olduğunu fakat Müslümanların oluşturduğu topluluğun cemaat ve ümmet olduğunu aktararak birlik olmanın önemine vurgu yapmaktadır. Ona göre cemaat/birlik olmak Müslümanlık vasıflarını korumak için bir kalkandır. Bu

sebeple müminleri maddeperest çağın, dünyanın her yerine ulaşmış etkilerinden korunmak için cemaat olmaya, birlik olmaya çağırmaktadır (Zarifoğlu, 2015a, s. 24).

2.4.14. Kanaatkârlık

Kanaat insanın elindeki ile yetinmesi, aşırı kazanma hırsından kurtulması, kendisindekine razı olması anlamlarında tamahkâr ise kanaatin zıttı olup açgözlülük anlamında kullanılmaktadır. İslâm'da kanaat etme ahlâki erdemlerden biri olarak değerlendirilmektedir. Bunun yanı sıra bazı ahlâk ve âdâp kaynaklarında insanın hem kişiliğini ve onurunu koruyup geliştirebilmesinin hem de mutlu ve huzurlu yaşayabilmesinin bir şartı olarak görülmektedir (Çağırıcı, 2001, 289).

Cahit Zarifoğlu, *Bir Değirmendir Bu Dünya*'da yer alan “Her Gözün Görmediği Rütbelere” yazısında İslam tarihinden dünya malının kıymetsiz oluşuna dair menkıbeler aktararak okuyucuyu başta Peygamber Efendimiz olmak üzere eski zamanlardaki kanaatkâr insanları düşünmeye sevk eder. Eskilerin, büyüklerin; dünya malına rağbet etmediğine, maldan, mülkten ateşmiş gibi kaçtığına, yeteri kadarına sahip olduktan sonra; fazlasının hesabını vermeye korktuklarına, helal sınırının da hep biraz gerisinde kalmaya gayret ettiklerine, insanların dış görünüşüne bakarak onlara değer biçmediğine değinir ve çağın insanı ile karşılaştırır:

“Dünyamızda bu ölçüleri elden kaçırmadan yaşamının ne kadar zorlaştığına bakarak halimize acımamak elde değil” (Zarifoğlu, 2015a, s. 55).

Zarifoğlu'nun eserlerindeki kahramanlar her zaman daha fazlasını talep ettiklerinde sonunda huzursuzlaşmışlardır. Eşya insana değil de insan eşyaya hizmet eder hâle gelmiştir, mutsuzluk sebebi olmuştur. Hikâyeler kitabında yer alan “savunma” ve “yabancılaşma” hikâyelerinde tamahkârlık, hep daha fazla eşya alma insanı huzursuzluğa itmekle birlikte, eşyanın bireyin yaşamını ele geçirmesine ve insanî yönlerini kaybetmesine, sosyal dayanışmadan yoksun kalmasına sebep olmuştur (Zarifoğlu, 2010, s. 43-132). Zarifoğlu, Müslümanlara/okurlara yeri geldiğinde kanaatkâr yeri geldiğinde tamahkâr kahramanlar ile örnekler vermiş ve tamahkârlığın sebep olacağı dünya ve ahiret sıkıntılarına dikkat çekmiştir.

2.4.15. Sevgi Dolu ve Şefkatli Olma

“Çiçekler de Sevgi İster” başlıklı denemesi Zarifoğlu’nun sevgi değerine yer verdiği yazılardandır. Çiçeklerin sevgiye ihtiyacı vardır; belki sevgisiz titiz bir bakımla büyüyen gürbüz, sevimli çiçekler de vardır elbet, fakat “çiçekler de sevgi ister” diyenler elbette başka şeyleri kast ediyorlardır: bir güzel niyet ve bu niyetle sarf edilen emek. Zarifoğlu, sevgi ve şefkat yönünden yeteri kadar tatmin edilmemiş insanların dış görünüşlerinin pırl pırl fakat ruh alemlerinin: “*Labirentler, karanlık koridorlar, kompleksler, aşırılıklar ve hepsinden önemlisi yeteri kadar tatmin edilmemiş sevgi ve şefkat girdapları*” ile kaplı olduğunu ifade eder. Çünkü insan çocukluğunda sevilmediğinde, sevmekte zorlanmakla kalmayıp sevgi düşmanlığına da sahip olabilir ve bu küçük ruhlar geleceğin yetişkin bireyleri olacaktır. Sevgiye tahammülsüz, karanlıkta kalmış ruhların çoğalmaması için sevgi ve merhamet dünyaya hâkim olmalı; bu hisler aile içi bir duygu alışverişi olmaktan başlayarak, insanlara, hayvanlara ve bütün yaratılanlara bakışın temeli olmalıdır (Zarifoğlu, 2017a, s. 41-42).

Çocukları çok seven ve şefkatle yaklaşan Zarifoğlu; çocukların bu duygulara ne kadar ihtiyaç duyduğuna değinmekte ve insanları çocuklarının bu ihtiyaçlarına cevap vererek onlara karşı ilgi ve şefkat göstermeye davet etmektedir. ‘Babalar Erkenden Eve’ isimli denemesinde çocuklarını yakından inceleyen ve kişilik oluşumlarını yakından takip eden bir annenin onlarda gördüğü eksikliğe değinmektedir. Bu eksiklik baba sevgisi, ilgisi ve şefkatinin yoksunluğudur. Burada annenin sayılan ihtiyaçları giderdiğini varsayarak baba üzerine yoğunlaşmış ve babalara işlerini önemsedikleri kadar çocuklarını da önemsemelerini, evlerine daha erken gitmeye çalışarak çocukları ile ilgilenmelerini, onları dinlemelerini, onların kendilerinden neler beklediklerini görmeye, öğrenmeye çalışmalarını talep ederek çocukların kişilik tekamüllerini sevgi, şefkat ve dikkatle desteklemelerini istemiştir. Bu durumu ihtiyaç sahiplerine maddi yardım, üniversite öğrencilerine yurt, ev, burs için ömrünü veren bir insanın çocuklarını ihmal edişi ile örneklendirmiştir. Bir gün eve erken gitmek durumunda kalan bu baba evin zilini çaldığında beş yaşlarındaki kızı kapıyı açarak içeriye giren bu adamcağızın kim olduğuna şaşırmış ve annesine seslenmiştir:

“-Annee, bak bir adam geldi...” (Zarifoğlu, 2017a, s. 104)

2.4.16. Râbîta (Kalbî Bağlılık) Halinde Olma

Râbîta; bağ, alaka ve vuslat anlamlarına gelmektedir. İlk devir sûfîlerinde lafız olarak rastlanmayan bu kavram, bazılarınca şirke kadar varmakla itham edilen bir tasavvuf problemi olmuştur. Burada râbîtanın tasavvuftaki problematiğine değil, Zarifoğlu'nca ele alınmak istenen mesajlara değinilecektir. Râbîta ideal kahramanların, ideal davranışlarından yararlanma, o kahramanlarla bütünleşme ve aynîleşme yoludur. Fizik, sosyal ve moral ya da ruhî ve ahlâkî kişiliğin başkaları üzerindeki müspet veya menfi etkisidir. Her ilim ve sanat dalının uzmanı, o ilmin ve sanatın üyeleri için örnek teşkil eden ideal insandır. Tasavvufta istenilen kâmil insanı yetiştirmek için müritlerin gönlüne kâmil bir model konulmuştur. “Üzüm üzüme baka baka kararır”, “kır atın yanında duran ya huyundan ya suyundan” gibi atasözleri bu manadaki kalbî bağlılık (râbîta) ve fizikî beraberlik sonucu meydana gelebilecek etkileri ifade etmektedir. Tasavvufta râbîta, ahlâkî bakımdan kemâle ulaşmış kişilerle kurulması istenen bağıdır. İnsan karakteri, başkalarının davranışlarını taklit etmek suretiyle farkına varmadan bir biçim kazanır. Bu noktada; sevilen, hayranlık duyulan, model alınan şahıs bireyin şahsiyetinin oluşmasında önemli bir fonksiyon icra eder (Yılmaz, 2014, s.327-328).

Zarifoğlu, insanların zihinlerinde canlandırdığı, hayranlık duyduğu şahıslara benzemeye çalışacağına dikkat çekmekte ve toplumun kişiye benimsettiği modellerin hangileri olduğunu sorgulamaktadır. Rol modeller; değersiz amaçlar peşinde koşan, manevi özelliklerden yoksun, hayatları ruhsal değerlerden uzak insanlar ise kendilerini takip eden şahısların da sunulan örnek doğrultusunda zamanla onlara benzeyeceğine değinir. Bireyin zamanla bir arada bulunduğu, sevdiği, hayranlık duyduğu insana bir parça olsun benzemeye çalışacağından model aldığı şahıslara dikkat etmesi ve sürekli müspet insanlarla bir arada bulunması gerektiği kanaatindedir. Ona göre zirvedeki rol model Hz. Peygamber'dir. Toplum onu sürekli olarak göstermiyorsa bile insan sürekli onunla olmalıdır; ona benzemeli, o ne yaptıysa yapmalı, yasaklarından uzak durmalıdır. Çünkü Hz. Muhammed İslâmiyet'tir (Zarifoğlu, 2017a, s. 32). Onu takip eden, davranışlarını hayatına geçiren insanların kişilikleri İslâm'a göre şekil almış olacaktır. Bu sebeple insan hem Hz. Peygamberi örnek alarak yaşamaya çalışmalıdır. Ayrıca Müslümanca var oluş duygusunu yitirmemek ve Hz. Peygamber'e yaklaşmak için Allah dostlarını aramalı, onların eşiğinden ayrılmamalı, Allah ve Resulüne

ulaşmak için onlara sarılmalıdır. Çünkü Allah dostlarının kişilikleri menfaat duygusundan uzak olduğundan ötürü değişmez ve kararlı, muhabbetleri daimidir. Her biri farklı bir özelliği ile insanı aynı merkeze yönlendirir. Onlar ile bir olma, insanın yanlış yola sapma durumu söz konusu olduğunda kendi hatasını idrak ederek doğru yola yönelebilmesi (Zarifoğlu, 2015a, s. 18-19, 156; Zarifoğlu, 2015b, s. 108), sürekli olarak bir imtihan içinde olduğunun bilincinde olması (Zarifoğlu, 2014b, s. 71) ve kişiliğinin İslâm'a göre şekillenebilmesi açısından mühimdir:

Allah'a, Peygamber'e ve onlara nisbetleri dolayısıyla Allah dostlarına duyulan inancın kaybolması, bunların sürekliliğine (geçerliliğine) duyulan güvenin kaybolmasından, bir tereddüt mevcut oldukça, Müslümanca var oluş duygusu tehlikeye düşmektedir. Bunun hemen arkasından gelen durum ise, başkalarının, Müslüman olmayanların veya Müslümanca düşünmeyenlerin boyunduruğuna girmektedir. Bu aşamadan sonra var olmak, o başkalarının ağzından çıkacaklara bağlıdır. Şöyle bir yokluyorum insanları: Acaba boyunduruktan çıkmaya, kendine ve asırlık değerlerine döneceğine dair söz verebiliyorlar mı?.. Allah dostlarını arıyorlar mı?.. Böylelerini tanıyıp, onlara, Hazreti Peygamber 'e yaklaşmak için sarılıyorlar mı? (Zarifoğlu, 2015a, s. 19)

2.4.17. Kardeşlik Ruhu ile Bütünleşme

Din kardeşliği, “dinde ve inançta” kardeş olma durumudur (Çelikan, 2018, s. 951). İslâm müntesiplerinin omuzlarına yeryüzünde adalet ve rahmeti ayakta tutma, zulmün karanlığını hakikat ile aydınlatma sorumluluğunu yükler. Müslüman olmak sorumluluk yüklenmek ve dünyadaki tüm din kardeşlerinin derdi ile dertlenmek demektir. Muhtaç olan şahsa el uzatacak, yanlışta düştüğünde uyaracak ilk insanlardan biri kardeşdir. Kişi nasıl kendi kardeşini seçemiyor ise iman bağı ile bağlandığı kardeşlerini de seçemez. Allah'ın “bu kardeşindir” dediğine yardım emrediliyorsa bu emir yok sayılmamalıdır. Fakat çoğu zaman başkalarının uğradığı haksızlıklar, sıkıntılar kimseyi rahatsız etmez. Oysa Allah, Müslümanları kardeşlik ilkesi ile birbirine zimmetlemiştir² (Gürel, 2018)

² Bkz. Hucurat, 49/10.

Cahit Zarifoğlu eserlerinin birçok yerinde din kardeşliği hususuna sıkça temas etmiş, İslâm'ın tek bir millet olduğuna değinerek Müslümanları bu hususta düşünmeye sevk etmiş ve diğer din kardeşlerinin acılarına neden duyarsız kalındığının sorgulanması gerektiğine dair şunları söylemiştir:

“Tek bir milletiz, tek bir gövdeyiz de neden Afganistan'da, Filistin'de, Filipinler'de ciğerimizi destekleri halde acısını duymuyoruz, hiç düşündünüz mü?” (Zarifoğlu, 2015a, s. 39).

Zarifoğlu'nun, özellikle yaşadığı dönemdeki Afgan-Rus savaşından ötürü Afganistan halkının çektiği sıkıntılara eserlerinin birçok yerinde yer vermiş, yaptığı yayınlarla Türkiye Müslümanları arasında Afganistan cihadını destekleyen duyarlı bir kamuoyu oluşturmaya çalışmıştır. Hatta yakından takip ettiği Afgan-Rus savaşının acımasızlığını *Savaş Ritimleri* adlı romanında işlemiştir (Zarifoğlu, 2017c, 7-232).

Din kardeşlerinin dertleri ile dertlenmiş, acılarını yüreğinde hissetmiş, zaman zaman onlara derman olamamanın mahcubiyetini yaşamıştır:

“Fakat ne yazık ki devlet olarak mücadelenize gösteremediğimiz ilgiden dolayı mahcup ve ezik durumdayız. Açıkçası utanç içindeyiz. Hem kendi adımıza hem de bütün dünya Müslümanları adına...” (Zarifoğlu, 2015b, s. 27).

Yaşamak kitabında yer alan Ankara 1979 Ağustos tarihli yazısında Afganistanlıların acılarına dair şu sözleri aktarmıştır Zarifoğlu:

Daha fazla dayanamayacağım. Yemek yerken aklıma geldi aç ve yalnız oldukları. Gırtlığım daraldı lokma ağzımda büyüdü mü yoksa rahat rahat tadarak yiyebiliyor muyum? Neyse ki bu kadarı oldu hatırlıyorum aç ve yalnız olduklarının. Gri karınlı kırmızı başlıklı bir jet vadiyi yalayarak geçti. Sanki pilot seri ve delici bakışlarıyla yamaçları taramıyordu ve onları taramıyordu. Kalabalıktılar. Ağaçların makilerin kayaların taşların arasında aç ve yalnızdılar ve küçücük bir çocuğun vadinin başında meleklerin yardımıyla gördüğü uçağa elini uzatmasıyla yere çöktüler kımıldamadan ağaçlar makiler kayalar taşlar gibi durdular son bir haftalık açlıkları ve iki yüz yıllık yalnızlıklarıyla (Zarifoğlu, 2017a, 215).

Kaleme aldığı bu ve bunun gibi yazılarla Afganistan, Hama, Filistin, Türkistan, Filipinler; Ortadoğu halkları, Morolu Müslümanların çektiği sıkıntılara, yalnızlıklarına, acılarına değinmeye çalışan Zarifoğlu; yer yer onlara karşı sorumlu olduğunu dile getirmeyi ihmal etmemiştir:

...keşke Filipinler’de, Eritre’de, Filistin’de, Uganda’da, Suriye’de ve Afganistan’da Allah’ın nizamını ayakta tutmak için kanlarını akıtan Müslümanların varlığı ve onların senin omuzuna yüklediği sorumluluğu hiç duymamış olsaydın ve bunu sana hiç kimse duyurmamış olsaydı. O zaman kim bilir belki o zaman, o şekilde düşünmekte belki mazur olurdun ve umulur ki kurtulurdun (Zarifoğlu, 2015a, s. 21-22).

Müslümanın din kardeşlerine karşı sorumlu olduğuna ve onlar için küçük adımlar içerecek de olsa mücadele edilmesi gerektiğine dikkat çekmiştir:

“Ağlıyor musunuz? Söyleyin şimdiye kadar başka ne yaptınız? Yerden küçücük bir taş alıp karşıya mı attınız?” (Zarifoğlu, 2014b, s. 441)

2.4.18. Vaktin Değerini Bilme

Kur’an’ı Kerim’de yer alan birçok ayet ve bir kısım hadis-i şerifte; dünya hayatının gayesine, vaktin kıymetine, ömrün değerlendirilmesi gerektiği hususuna değinilmiştir. Kur’an-ı Kerim asr suresinde zamanla ilgili genel bir çerçeve çizmiştir. Bununla birlikte “Öyleyse, bir işi bitirince diğerine koyul.” (İnşirâh, 94/7) ayeti ile de önemli bir ayrıntıya dikkat çekerek insanın sürekli bir eylem hâlinde olması gerektiğine vurgu yapmıştır. Tabii yönelilen işlerin faydalı işler olması, müminin kendini yararsız işlerle meşgul etmemesi gerekmektedir. Çünkü müminler “boş işlerden yüz çeviren” insanlar olarak tasvir edilmiştir (Mü’minûn, 23/3). Zira zaman insan için bir imtihan sebebi, ebedi saadet yurduna ulaşabilmesi için bir araçtır.

Zarifoğlu da eserlerinde anların kıymetine vurgu yapmış ve zamanın israf edilmemesi gerektiğini ele almıştır. Ona göre de müslüman her dakikasının imtihan olduğu bilinci ile yaşamalı ve bu dakikaları kazanmak için gayret içinde olmalıdır (Zarifoğlu, 2014b, s. 71).

Okuyucularla adlı eserinde “ölü sezon yoktur” tabirini kullanan Zarifoğlu:

“Bütün mevsimler, bütün güneşler, bütün vakitler diridir. Dirilik insana ve onun zamanı, çalışarak canlı tutmasına bağlıdır. Ve Müslüman için tatil yoktur” (Zarifoğlu, 2014b, s. 259)

diyerek Müslümanın bütün zamanların kıymetini bilmesi gerektiğine vurgu yapmaktadır. Ona göre Müslüman yıllarca olumlu bir iş yapmadan boş didişmelerle

ömrünü heba etmeye vaktinin olmadığını bilmelidir, buna hakkı yoktur ve gönlünü tembelliğe kaydırmamalıdır (Zarifoğlu, 2014b, s. 144; Zarifoğlu, 2015a, s. 46).

SONUÇ

İslâm'da ideal dini kişilik profili, Kur'an ve sünneti hayat ölçüsü haline getirmiş kişiliktir. İslâmi şuurdan yoksun kişilik Kur'an'ın belirttiğine göre fesada neden olmaktadır. Bu açıdan bakıldığında İslâm'da belirtilen dinî kişilik özelliklerinin hayata geçirilmesi gerek bireysel gerek sosyal dengenin sağlanabilmesi açısından önem arz etmektedir. Sözü edilen dengeye eserleri ile katkı sağlamaya çalışan Zarifoğlu; sanatını İslâmi duyarlılık çerçevesinde işlemiştir. Bu araştırma da Cahit Zarifoğlu'nun eserlerinden hareketle, onun iç dünyasında ön plana çıkan dinî kişiliğin özelliklerinin neler olduğu tespit edilmeye çalışılmıştır.

Cahit Zarifoğlu'nun eserlerinde dolayısı ile dünyasında bir Müslümanın yaşaması gereken birtakım değerler ortaya çıkmaktadır. Zarifoğlu'nun çizdiği profillerden biri diline hâkim olan dinî kişiliktir. Ona göre dedikodu manevi bir afettir, Müslüman gıybetten uzak durmakla birlikte onu engelleyebilmek için bütün konuşmaları esnasında kendini kontrol etmeli, yoklamalıdır.

Zarifoğlu'nda öne çıkan değerlerden biri de cihattır. Müslümanca yaşayabilmek, nefsin istekleri ile mücadele edebilmek için bu şarttır. İbadetlerin yerine getirilmesi ile sorumluluk bitmemektedir, bu sebeple Müslümanın her daim müteyakkız olması gerekmektedir. Ayrıca Müslüman, yaratıcısının ondan gönüllü bir şekilde beklediği zekât ve sadaka gibi ibadetlerle sosyal dayanışmayı sağlamalı, sıla-i rahime önem vermeli; akraba ve yakınlarla ilişkilerini kesmemelidir.

Her nimete şükretmesi gereken insan belaya da sabretmelidir. Ancak bu sabır kişinin yerinde sessizce beklemesi değildir. Sabrın aktif bir şekilde yaşanması gerekmektedir. Bu nedenle müslüman üzerine düşen vazifeleri yerine getirmelidir. Bununla birlikte insan her zaman için yumuşak dilli olmayı tercih etmeli, hatalara karşı inisiyatif sağlayabilmelidir. İlimli üslup kişinin muhatabını daha olumlu yöne sevk edebilmesi için şarttır. Zarifoğlu'nda dinî kişilik kendi mutlu olabilme kabiliyetini kaybetmemeli ve asıl mutluluğun ibadet, sabır, anlayış ve tevazu ile anlamlanacağını bilmelidir.

Müslüman şahsiyet çevresinin kendisini örnek alacağı bilinci ile evinde, işinde, sosyal hayatında davranışlarına dikkat etmelidir. Bir yaratıcısının olduğunu unutmadan bütün işlerinde O'nun rızasını gözetmelidir. İbadetlerinin şuurlu, İslâmi

bakışının daha bilinçli olabilmesi için sürekli olarak ilim tahsil etmelidir. Bu yolda atılacak ilk adım kişinin bir ilmihal temin edip okumaya başlayarak, okuduklarını tatbik etmesidir. Hatalarını tespit edebilmesi ve gaflete dalmaması için kişinin kendi içinde şahsına yönelik bir kontrol mekanizması kurması gerekmektedir.

Zarifoğlu'nun eserlerinde ön plana çıkardığı değerlerden biri cemaat olma hususudur. Zira birlik olmaya işaret eden bu kavram insanları Allah ile olduğu kadar birbirleriyle de yakınlaştırmaktadır. Yine ahlâki erdemlerden biri olan kanaatkârlık da Zarifoğlu'nun ele aldığı değerlerdendir. Ona göre kanaatkârlık, Müslümanın huzurlu yaşayabilmesi, kişiliğini koruyabilmesi için gerekli şartlardan biridir. Bir müminin taşınması, yaşaması gereken özelliklerden biri de varlıklara ve özellikle de gelecek zamanların yetişkin bireyleri olacak olan çocuklara sevgi ve şefkatle yaklaşmasıdır.

Zarifoğlu, insanların zihinlerinde canlandırdığı, hayranlık duyduğu şahıslara benzemeye çalışacağına vurgu yapmış ve Müslümanca var oluş duygusunu yitirmemesi açısından müminin rol modelinin Hz. Muhammed olması gerektiğine dikkat çekmiştir. Bu durum model alınan şahsiyetin kişiliğin oluşumuna etki etmesi dolayısı ile önemlidir. Bununla beraber kişinin Hz. Peygamber'e yakın, onun yolunun takipçisi olan Allah dostları ile bir arada bulunması gerektiğine değinmiştir.

Zarifoğlu'nun eserlerinde sıkça temas edilen özelliklerden biri de din kardeşliğidir, müminin ruhu din kardeşinin ruhu ile bütünleşmelidir. Ona göre bir müslüman din kardeşinin acılarına duyarsız kalmamalıdır. Son olarak değinilen özellik ise zamanın kıymetini bilmedir. İnsan sorumluluk sahibi ve imtihan unsuru bir varlık olarak zamanı heba etmemeli, değerlendirebilmelidir.

Ele alınan tüm bu özelliklerden hareketle, Cahit Zarifoğlu'nun eserlerinde yer alan ideal dinî kişilik modelinin; birinci bölümde ele alınan Kur'an bağlamında dinî kişilik tiplerinden mümin ve muhsin kişiliğin özelliklerini taşıyan, ahlâki yönü ve karar mekanizması güçlü, gündelik hayatta kendini hissettiren, dini formel bir şekilde yaşamayan; onu içselleştirerek pratiğe geçiren bir profile sahip olması gerektiği görülmektedir. Tespit edilen tüm dinî kişilik özellikleri İslâm ahlâki ile uyumlu/bütünleşmiş bir profili temsil etmektedir.

KAYNAKÇA

- Akseki, A.H. (1976). *İslâm dîni itikad, ibâdet, Ahlâk*. Ankara: DİB Yayınları.
- Allport, G. W. (1951). *Personality: a psychological interpretation*. London.
- Allport, G., Ross, J. M. (1967). Personal religious orientation and prejudice. *Journal of Personality and Social Psychology*, (4), 432-443.
- Alper, H. (2006). “Münâfik”. *DİA*. Cilt 31, s. 565-568.
- Aslan, E. (1992). Benlik kavramı ve bireyin yaşamındaki etkileri. *M.Ü. Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 0(4), 7-14.
- Ateş, S. (1997). *Kur'an Ansiklopedisi*. Cilt 23. İstanbul: Kuba Yay.
- Atkinson R. L., Atkinson, R. C., Smith, E. E., Bem, D. J., Hoeksema, N. H. (2008). *Psikolojiye giriş*. Çev. Yavuz Alogan. Ankara: Arkadaş Yayınevi,
- Aydın, M. (2011). *Ana hatlarıyla dinler tarihi (Tarih, İnanç, İbadet)*. Samsun: Ensar Neşriyat
- Ayten, A. (2006). *Psikoloji ve din, psikologların din ve tanrı görüşleri*. İstanbul: İz Yay.
- Balkış Baymur, F. (2015). *Genel psikoloji*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi
- Budak, S. (2009). *Psikoloji sözlüğü* Ankara: Bilim Sanat Yay.
- Cüceloğlu, D. (1993). *İnsan davranışı, psikolojinin temel kavramları*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Çağırıcı, M. (2000). “İhsan”. *DİA*. Cilt 21, s. 544-546.
- Çağırıcı, M. (2001). “Kanaat”. *DİA*. Cilt 24, s. 289-290.
- Çağırıcı, M. (2008). “Sabır”. *DİA*. Cilt 35, s. 337-339.
- Çağırıcı, M. (2013). “Zulüm”. *DİA*. Cilt 44, s. 507-509.
- Çelikan, S. (2018). Kur'ân ve hadislerde uhuvvet (kardeşlik) kavramı ve toplumsal birlik örneği olarak muâhât. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11(56), 944-958.

- Daniş, M. S. (2016). Dedikoducu. M. A. Aydemir (Ed.). *Toplumsal tipler* (ss. 421-432). İstanbul: Açılım Kitap
- Duman, Ali. (2008). “Sadaka”. *DİA*. Cilt 35, s. 383-384.
- el-Ayid, A., Muhtar Ömer, A., Hac Yahya, C., Abduh, D., Ta'ma, S.C., Maraşlı, N. (1989). *El-mu'cem 'ul-arabi el-esâsi*. Kaire: Laros Yay.
- Eren, M. (2008). Kur'an ve sünnete göre sıla-i rahmin önemi. *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 12, 368-380.
- Fırat, E. (1982). *Şahsiyet gelişiminde tövbenin fonksiyonları*, (Yayımlanmamış doçentlik tezi). Ankara Üniversitesi: Ankara.
- Freyer, H. (1964). *Din sosyolojisi*. Çev. Turgut Kalpsüz. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Fromm, E. (1981). *Psikanaliz ve din*. Çev. Aydın Arıtan İstanbul: Fatih Yay.
- Gazâlî, M. (2007) *İhyâu ulûmi'd dîn*. Çev. Mehmed A. Müftüoğlu. Cilt 3. İstanbul: Vefa Yay.
- Geçtan, E. (2002). *İnsan olmak*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Glock, C. Y. (1998). *Dindarlığın boyutları üzerine*. Çev. Günter Kehrler. Y. Aktay, M. E. Köktaş (Ed.). *Din sosyolojisi* (ss. 252-274). İstanbul: Vadi Yayınları.
- Glock, C. Y., Stark, R. (1965). *Religion and society in tension*. Chicago.
- Gözütok, Ş. (2017). Özdenetimde din eğitiminin etkisi. *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, 21(2), 1035-1060.
- Guryeviç, A. (1995). *Ortaçağ avrupalısında birey*. Çev. İlknur İgan, Zeynep Ülgen. İstanbul: Afa Yay.
- Günay, Ü. (2006). Dindarlığın sosyolojisi. Ü. Günay ve C. Çelik (Ed.). *Dindarlığın Sosyo- Psikolojisi İçinde* (s.1-59). Adana: Karahan Yay.
- Gürel, M. (2 Ekim 2018). Kardeşlik ahlakı. <http://www.diyanetdergi.com/hadislerin-isiginda/item/3274-kardeslik-ahlaki> adresinden temin edinilmiştir.
- Gürses, İ. (2001). *Kölelik ve özgürlük Arasında Din*. Bursa: Arasta Yay.
- Haksal, A. H. (1987). *Gelişi/güzel*. İstanbul: Nehir Yayınları.

- Hökelekli, H. (1993). *Din psikolojisi*. Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Hökelekli, H. (1995). “Enâniyet”. *DİA*. Cilt 11, 170-171.
- Hökelekli, H. (2002). *Gençlik, din ve değerler psikolojisi*. Ankara: Ankara Okulu Yay.
- Hökelekli, H. (2008). *Psikolojiye giriş*. İstanbul: Düşünce Kitabevi.
- Hökelekli, H. (2010). “Şahsiyet”. *DİA*. Cilt 38, s. 297-298.
- Hökelekli, H. (2016). *Din psikolojisine giriş*. İstanbul: DEM
- İlmihal I (2006). *İman ve ibadetler*. Ankara: DİB Yay.
- Jung, CG. (1999). *Keşfedilmemiş benlik*. Çev. Canan Enser Sılay. İstanbul: İlhan Yay.
- Kağıtçıbaşı, Ç. (1998). *Kültürel psikoloji*. İstanbul: Yapı Kredi Yay.
- Kahraman, A. (2003). Şairin hayatı: zamandizin. A. Kahraman (Ed.). *Yürek Safında Bir Şair* (ss. 9-12). İstanbul: Kaknüs Düşünce.
- Karaca, F. (2015). *Din psikolojisi*. Trabzon.
- Karacoşkun, M.D. (2007). İbnü’l-arabî’de insan psikolojisine yaklaşımlar ve kişilik çözümlemeleri. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 7(2), 71-108.
- Karacoşkun, M.D. (2015). Dinî kişilik. M.D. Karacoşkun (Ed.). *Din Psikolojisi El Kitabı* (ss. 193-211). Ankara: Grafiker Yayınları
- Kasapoğlu, A. (2006). Kur’an’da “gyıbet” olgusu -bir davranım bozukluğu olarak dedikodu ve korunma yolları-. *Fırat Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 11(2), 51-70
- Kaya, V. (2007). *Cahit Zarifoğlu’nun çocuk kitaplarında temel değerler* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Konya
- Koç, M. (2010). Demografik özellikler ile dindarlık arasındaki ilişki: Yetişkinler Üzerine Ampirik Bir Araştırma. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 19(2), 217-248.
- Köktaş, M. E. (1993). *Türkiye ’de dini hayat*. İstanbul: İşaret Yay.
- Köse, A., Ayten, A. (2012). *Din psikolojisi*. İstanbul: Timaş Yay.

- Luvis, M. (1364(h.)) el-Müncid (Lügat Bölümü). Tahran: İsmailiyan Yay.
- Marshall, G. (1999) *Sosyoloji sözlüğü*. Çev. Osman Akinhay, Derya Kömürcü. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları
- Mehmedoğlu, A. U. (2004). *Kişilik ve din*. İstanbul: DEM
- Mevlâna. (2008). *Fîhi mâ-fîh*. Çev. Abdülbâki Gölpınarlı. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Mutçalı, S. (1995). Arapça Türkçe Sözlük. İstanbul: Dağarcık Yay.
- Okumuş, E. (2005). *Gösterişçi Dindarlık*. İstanbul: Özgü Yay.
- Okumuş, E. (2017). *Dinin gölgesinde*. Ankara: Maarif Mektepleri Yay.
- Onay, A. (2004). *Dindarlık etkileşim ve değişim “üniversite öğrencileri örnekleme”*, İstanbul: DEM.
- Özdoğan, Ö. (03 Temmuz 2016). Sabır. *Vatan Gazetesi*. <http://www.gazetevatan.com/prof-dr-oznur-ozdogan-963023-yazar-yazisi-sabir/>, (17.04.2019).
- Özel, A. (1993). “Cihad”. *DİA*. Cilt 7, s. 527-53.
- Özel, İ. (2007). Şair öldüren rejim. *Hece Dergisi*, 126/127/128, 311-312.
- Peker, H. (1986). Olumlu şahsiyet özellikleri ve din, *OMUFİD*, 1(1), 100-105.
- Peker, H. (2010). *Din psikolojisi*. İstanbul: Çamlıca Yayınları
- Schneider, C. (1929). Zur mannigfaltigkeit des religiösen erlebens, *Archive for the Psychology of Religion*, 4 (1), 19-42.
- Sayar, K. (2003). Kültürel bakış açısından benlik ve kişilik. *Yeni Smposium*, 41(2), 78-85.
- Sinanoğlu, M. (1999). “İbadet”. *DİA*. Cilt 19, s. 233-235.
- Sinanoğlu, M. (2002). “Kâfir” *DİA*. Cilt 26, s. 533-536.
- Sürgit, B. (2014). Cahit Zarifoğlu’nun şiirlerinde tasavvufun görünüm biçimleri. *Turkish Studies-International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 9(3), 1289-1308

- Taş, K. (2012). Sosyolojik din tanımları. N. Akyüz ve İ. Çapcıoğlu (Ed). *Din Sosyolojisi El Kitabı* (ss. 37-42). Ankara: Grafiker Yay.
- Tekin, M. (2006). Dindarlık bağlamında amel-i salih kavramına sosyolojik bir yaklaşım. H. Hökelekli (Ed.), *Dindarlık Olgusu (Sempozyum Tebliğ ve Müzakereleri)* (ss. 49-63) Bursa: Kurav Yay.
- Tenekeci, N. (2018). Bir imtihandır bu dünya. N. Demirci (Ed.). *Zarifioğlu'nu Okumak* (137-145). İstanbul: Küre Yay.
- Thouless, R. H. (1971). *An introduction to the psychology of religion*. 3. Edition. London: Cambridge University Press.
- TDK Türkçe Sözlük*. (2011). Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.
- Topal, U. (2018). Rasim Özdenören'le Cahit Zarifioğlu'na dair. N. Demirci (Ed.). *Zarifioğlu'nu Okumak* (ss. 211-229). İstanbul: Küre Yay.
- Turan, Y. (2009). *Kişilik özellikleri ve dinsel yönelimler üzerine bir araştırma* (Yayımlanmamış doktora tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: İstanbul.
- Tümer, G. (1994). "Din". *DİA*. Cilt 9, 1994, s. 312-320.
- Uysal, V. (2003). *Türkiye 'de dindarlık ve kadın*. İstanbul: Çamlıca Yay.
- Whitehead, A. N. (1994). *Aşkın'a ölümsüzlük*. Çev. A. Baki Güçlü. Ankara: Ark Yay.
- Yapıcı, A. (2007). *Ruh sağlığı ve din. Psiko- sosyal uyum ve dindarlık*. Adana: Karahan Yay.
- Yavuz, K. (1982). Din psikolojisinin araştırma alanları. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 0(5), 87-108.
- Yazır, M. H. (2011). *Kur'an'ı Kerim'in yüce meali*. Sadeleştiren: Mustafa Kasadar. İstanbul: Nisa Yayıncılık.
- Yıldız, M. (2001). Dindarlığın tanımı ve boyutları üzerine psikolojik bir çalışma. *Tabula Rasa*, 1(1), 19-42.
- Yıldız, M. (2006). *Ölüm kaygısı ve dindarlık*, İzmir: DEÜ İlahiyat Vakfı Yay.
- Yılmaz, H. K. (2014). *Ana hatlarıyla tasavvuf ve tarikatler*. İstanbul: Ensar Neşriyat

- Zarifoğlu, C. (2010). *Hikayeler*. İstanbul: Beyan Yay.
- Zarifoğlu, C. (2013). *Radyo oyunları*. İstanbul: Beyan Yay.
- Zarifoğlu, C. (2014a). *Zengin hayaller peşinde*. İstanbul: Beyan Yay.
- Zarifoğlu, C. (2014b). *Okuyucularla*. İstanbul: Beyan Yay.
- Zarifoğlu, C. (2015a). *Bir değirmendir bu dünya*. İstanbul: Beyan Yay.
- Zarifoğlu, C. (2015b). *Mektuplar*. İstanbul: Beyan Yay.
- Zarifoğlu, C. (2017a). *Yaşamak*. İstanbul: Beyan Yay.
- Zarifoğlu, C. (2017b). *Konuşmalar*. İstanbul: Beyan Yay.
- Zarifoğlu, C. (2017c). *Romanlar*. İstanbul: Beyan Yay.